

UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Duitse Iranpolitiek 1871-2005

Rezaeiejan, S.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rezaeiejan, S. (2012). *Duitse Iranpolitiek 1871-2005*. Vossiuspers - Amsterdam University Press. <http://nl.aup.nl/books/9789056297039-duitse-iranpolitiek-1871-2005.html>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

DEEL II

DE REVOLUTIE EN DE TRANSITIES

Deel II De Iraanse revolutie en de Duitse reactie

Structurele oorzaken van de revolutie van 1979

Sommige gebeurtenissen kunnen grote veranderingen in de betrekkingen tussen staten teweegbrengen. De Iraanse Revolutie van 1979 was een dergelijke gebeurtenis.¹ Het zorgde voor fundamentele veranderingen in het politieke landschap van Iran. Hoewel het onverwachts gebeurde, had zij toch wel structurele oorzaken. Deze kunnen verdeeld worden in economische, politieke, en religieuze.

Midden jaren zeventig leek de positie van het regime van de Sjah nog stabiel. Het beschikte op Israël na, kwalitatief en kwantitatief gezien over het machtigste leger in het Midden-Oosten en had een zeer efficiënte en beruchte geheime politie (SAVAK) die elke vorm van oppositie effectief de kop indrukte.² Daarnaast was er sprake van een uitgebreide bureaucratie die belang had bij het handhaven van de status-quo. De economie liet, mede door de verhoging van de wereldolieprijs, voor Iran ongekende groeicijfers zien.

Wat betreft de buitenlandse betrekkingen was de Iraanse monarchie de sterkste en meest betrouwbare bondgenoot van de VS in de regio en onderhield tegelijkertijd relatief goede economische relaties met de Sovjet-Unie en andere Oostbloklanden. In het Midden-Oosten onderhield Iran zowel met Israël als ook met de Arabische landen goede betrekkingen. Bij zijn bezoek aan Iran eind december 1977 bracht Jimmy Carter de volgende Nieuwjaarstoast uit:

Iran is onder het indrukwekkende leiderschap van de Sjah een eiland van rust en stabiliteit in één van de meest problematische regio's in de wereld. Dit hebben we, Koninklijke Hoogheid! aan u en uw leiderschap te danken, en aan het respect, de waardering en de liefde die uw volk ten aanzien van u koestert.³

Feit is dat in deze oase van rust binnen een jaar na Carters toespraak een van de meest dramatische revoluties uit de wereldgeschiedenis plaatsvond. De monarchie die nog niet zo lang geleden zijn vijfentwintighonderdste 'verjaardag' had gevierd, maakte plaats voor een islamitische republiek.

De structurele oorzaken van de Iraanse revolutie van 1979 kunnen worden verdeeld in materiële en niet-materiële oorzaken. De historicus Ervand

¹ Omdat de Iraanse jaartelling anders is dan de Europese wordt doorgaans in de Engelstalige literatuur over de revolutie van 1979 gesproken. In feite vond de revolutie eind 1978, begin 1979 plaats.

² SAVAK staat voor: *Sazmaneh Aminiyat Va Ettelaate Keshvar* of, landelijke instantie voor veiligheid en informatie.

³ *Ettelaat*, 10-09-1356 (31 december 1977). Vertaling is van mijn hand. Vergelijk ook James Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, 1988, 233.

Abrahamian heeft vooral oog voor de politieke en economische oorzaken.⁴ Echter, ook religieuze onvrede droeg bij aan de revolutie.

De socio-economische oorzaken: de onevenwichtige economische ontwikkeling

Na de staatsgreep van 1953 volgde een korte periode waarin de Iraanse olieproductie vrijwel stil kwam te liggen.⁵ Pas na een jaar kwam de productie weer geleidelijk op gang. In 1953 bedroegen de olie-inkomsten minder dan vierendertig miljoen dollar. In 1973 had de staat vijf miljard dollar aan olie-inkomsten en in 1977 kon de regering als gevolg van de verviervoudiging van de olieprijs rekenen op twintig miljard dollar aan olie-inkomsten.⁶ Hoewel een deel van dit eenvoudig verdiende geld even eenvoudig weer verspild werd aan prestigeprojecten en persoonlijke hobby's van de Sjah en zijn familie, werden in het kader van het tweede (1955-62), derde (1962-68), vierde (1968-73), en vijfde (1973-78) ontwikkelingsplan fundamentele structurele investeringen gedaan. Als resultaat hiervan steeg het bruto binnenlandse product van Iran van drie miljard dollar in 1955 naar drieënvijftig miljard dollar in 1977 en nam het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking toe van honderdzestig naar zestienhonderd dollar.⁷ De economische en sociale implicaties van deze veranderingen kwamen goed tot uiting op het gebied van onderwijs en industrie. De volgende tabellen geven een beeld van de kwantitatieve ontwikkelingen op deze gebieden.⁸

Tabel I: Groei in het onderwijssysteem (onderwijsinstellingen en aantal studenten)

Niveau	1953	1977
Universiteiten (aantal studenten)	4 (14500)	16 (154315)
Technische scholen (aantal studenten)	36 (2538)	800 (227507)
Voortgezet onderwijs (aantal scholieren)	527 (121772)	1714 (741000)
Basisscholen (aantal scholieren)	5956 (746473)	23476 (4078000)

⁴ Ervand Abrahamian, 'Structural Causes of the Iranian Revolution', *MERIP Reports*, 1980, 21-26.

⁵ Omdat de Britten die de olieproductie regelden, zich terugtrokken en ook sancties tegen Iran aankondigden.

⁶ Abrahamian, 1980, 22.

⁷ *Ibidem*. Deze inkomensgroei is opvallend omdat de bevolking van Iran gedurende dezelfde periode van achttien naar vijfendertig miljoen groeide.

⁸ Abrahamian, 1980, 22-23.

Tabel II: Industrie (aantal bedrijven)

	1953	1977
Kleinbedrijf (20-49 arbeiders)	minder dan 1000	meer dan 7000
Middelgrote fabrieken (50-500 arbeiders)	300	830
Grote fabrieken (meer dan 500 arbeiders)	19	159

Deze veranderingen zorgden voor een paar belangrijke verschuivingen in het sociale landschap van Iran. Het proletariaat groeide maar ook de middenklasse. Ondanks het feit dat deze groepen hun groei te danken hadden aan de economische investeringen van het regime, kon het regime om twee redenen niet op veel sympathie van hen rekenen.

In de eerste plaats betekende de coup van 1953 en de omverwerping van de regering van Mohammad Mossadegh het einde van het proces van democratisering. Tevens werden de werknemersvakbonden en -syndicaten, politieke associaties en politieke partijen onderdrukt. Ze kregen het stempel 'lakeien van Moskou' of werden ervan beschuldigd een instrument van radicale religieuze geestelijken te zijn die bevreesd waren voor de 'Witte Revolutie' van de Sjah en de gevolgen die dit proces had voor de machtspositie van de geestelijkheid.⁹

In de tweede plaats was een bijeffect van de economische groei de enorme toename van de kloof tussen arm en rijk. Vooral de situatie op het platteland was zorgwekkend. Zesennegentig procent van de Iraanse dorpen moest het gedurende de jaren vijftig en zestig nog zonder elektriciteit en schoon water stellen. En dit terwijl hoge functionarissen en officieren zich verrijkten. In 1979 stond in een artikel in *The Armed Forces Journal International* dat:

By 1977 the sheer of corruption had reached a boiling point. The Pahlavi Foundation had become a blatant method of grabbing wealth for the royal family. Senior officers obtained vast wealth from commissions. Senior officials who ran companies such as Iran air and the National Iranian Oil Company hardly bothered to conceal their extortions [...] Even conservative estimates indicate that such corruption involved at least a billion dollars between 1973 and 1976.¹⁰

⁹ In 1961 kondigde de Sjah de 'Witte Revolutie' aan. Deze voorzag in enorme landhervormingen en algemeen kiesrecht. De geestelijken verzetten zich massaal tegen de landhervormingen. De reden hiervoor was dat geestelijken grootgrondbezitters waren.

¹⁰ Ali Mansur, 'The Crisis in Iran', *Armed Forces Journal International*, 1979, No.1, 26-33.

Deze feiten zijn niet het resultaat van het moderniseringsproces zelf, maar van het onevenwichtige karakter van dit proces in het Iran van Mohammad Reza Sjah. De slechte gezondheidszorg, de mislukte hervormingen in de agrarische sector, de groei van de inkomensongelijkheid en staatscorruptie hadden ertoe geleid dat Iran één van de minst egalitaire maatschappijen in de wereld was geworden.¹¹

De politieke oorzaken: de ontwikkeling van de onderontwikkeling

Na 1953 blokkeerde de Sjah elke poging tot democratische politieke hervorming, de vorming van pressiegroepen, politieke partijen, en ook verenigingen waren verboden. Politieke protesten zoals die van 1963 werden op brute wijze onderdrukt.¹² In 1974 werd op bevel van de Sjah de ‘partij van wederopstand’ (Hezbe Rastakhiz) in het leven geroepen. De bevolking werd voor de keuze gesteld: lid worden van de partij of het land verlaten. Dit besluit maakte van de Iraanse monarchie louter een op militaire kracht gebaseerde dictatuur. Hoewel de Sjah zelf van mening was dat het oprichten van deze partij nodig was voor het creëren van nationale eenheid teneinde snel economische vooruitgang te boeken en de ‘grote Perzische beschaving’ (tamadonne bozorg) te doen herleven, kan zijn argument niet anders dan als politieke retoriek worden gezien.¹³ In werkelijkheid had de Sjah slechts twee doelen. Ten eerste wilde hij de controle over intellectuelen en de arbeiders verscherpen. Ten tweede wilde hij de staatscontrole uitbreiden naar de *bazaar* en de moskeeën, en zo de controle verscherpen op de traditionele middenklasse; terreinen waar de monarchie tot op dat moment geen directe controle over had. De partij richtte, nadat iedereen daarvan ‘lid’ was geworden, overal plaatselijke afdelingen op.¹⁴

Een ander voorbeeld met betrekking tot de autoritaire politiek van de Sjah die als een structurele oorzaak van de revolutie kan worden beschouwd, was de inzet van de geheime dienst. De SAVAK was overal actief en zorgde voor een permanent angstgevoel in de samenleving. Kritiek werd niet geduld en de vrijheid van meningsuiting was niet alleen voor intellectuelen maar ook voor de gewone man

¹¹ Rapport van de *International Labour Office* over Iran in 1972, in: Abrahamian, 1980, 23.

¹² Deze protesten waren het gevolg van het eerste politieke optreden van Ayatollah Khomeini in verband met de parlementsverkiezingen in dat jaar. Hij beschuldigde het regime van het vervalsen van verkiezingsuitslagen, het sluiten van een alliantie met Israël in plaats van met islamitische landen en het capituleren voor de Amerikanen. Op zijn verzoek gingen duizenden winkeliers en studenten in het hele land de straat op om te demonstreren. In confrontaties met het leger kwamen bijna honderd mensen om het leven.

¹³ Pahlavi, 1992, 229-230. Zelf erkent de Sjah in zijn biografie die hij in ballingschap schreef, dat het oprichten van de partij van wederopstand een verkeerd besluit was.

¹⁴ De these dat het verkrijgen van politieke staatscontrole over de bevolking een belangrijk doel van de Sjah was, wordt onderstreept door de historicus William Cleveland. Hij schrijft in dit verband: ‘Through the Resurgence Party and its affiliated organizations, the regime attempted to gain control of groups that had managed to retain a certain degree of autonomy from the Government, especially the bazaar merchants and the Ulama’. *A History of the Modern Middle East*, 2000, 411.

op straat illusoir geworden. In 1975 publiceerde *Amnesty international* een rapport waarin het tot de conclusie kwam dat het Iraanse regime als een van de ‘worst violators of human rights’ beschouwd kon worden.¹⁵

De internationale aandacht voor mensenrechtenschendingen in Iran zorgde er uiteindelijk voor dat naast internationale organisaties ook regeringen en in het bijzonder die van de VS, de beschermer van de Sjah, openlijk het beleid van de Iraanse vorst bekritiseerden.

De religieuze oorzaken: het religieuze en morele ‘verval’ van de staat en maatschappij

De beslissing van de Sjah om de islamitische kalender te vervangen door een monarchistische was zeer controversieel. Binnen één dag veranderde 1355 in 2535! De Sjah probeerde hiermee de rol van islam in het dagelijkse leven te verzwakken en de monarchie sterker te maken.¹⁶ Hoewel dit besluit bij sommige seculiere Iraniërs verwelkomd werd, was de meerderheid van de bevolking er tegen.

Daarnaast ratificeerde de *Majles* wetswijzigingen waarin geen rekening werd gehouden met de *sharia*-wetgeving. De minister van Onderwijs gaf universiteiten de opdracht studenten die een *chador* droegen niet in te schrijven.¹⁷ Bovendien verklaarde de ‘partij van de wederopstand’ de koning niet alleen als politiek leider, maar ook als spiritueel leider van de natie te beschouwen.

Deze gebeurtenissen werden door de traditionele laag van de bevolking als het ‘morele verval’ van de maatschappij gezien. De Sjah wilde van de westerse seculiere systemen alleen het economische model en de levensstijl importeren en niet de daarbij behorende democratische waarden als politieke vrijheden of een onafhankelijke rechtsstaat. Binnen een periode van twintig jaar veranderde het straatbeeld in veel grote steden. Er openden in hoog tempo vele kroegen, casino’s, bioscopen en bordelen. Ook werden, naar Amerikaans model, vanaf begin jaren zeventig veel warenhuizen in grote steden geopend en om de consumptie te stimuleren konden veel ambtenaren westerse producten aanschaffen en deze in termijnen afbetalen. De traditionele winkeliers in de bazaar waren niet te spreken over deze trend.

De veranderingen waren wel aantrekkelijk voor veel jongeren op het platteland. Massaal begon vanaf eind jaren zestig en begin jaren zeventig de trek vanuit het platteland naar de grote steden. Zoals zo vaak bij snelle urbanisatie leidde de trek

¹⁵ Amnesty International, *Annual Report for 1974-75*, 1975.

¹⁶ Cleveland, 2000, 411.

¹⁷ *Chador* is een lang gewaad (meestal in het zwart) die vrouwen dragen om hun hoofd en lichaam te bedekken.

van werkloze jongeren vanuit het platteland naar de stad voor veel sociale problemen. Abrahamian schrijft in dit verband:

The dramatic influx of oil revenues led to a major construction boom. This, together with the agricultural stagnation, drew millions of unemployed villagers into the cities. The number of migrants, which had totalled 3 million between 1956 and 1971, jumped to over 380.000 annually after 1971. Since many of migrants were young, unmarried and unskilled, and since the cities lacked housing and social services, the new shanty towns produced predictable problems: crime, alcoholism, prostitution, delinquency, and rising suicide rates.¹⁸

De oppositie van geestelijken en moslimintellectuelen (zoals Dr. Ali Shariati)¹⁹ werd als reactie op deze ontwikkelingen begin jaren zeventig scherper. De reactie van het regime op kritiek van de kant van geestelijken was hard. Een groep geestelijken die de ‘partij van wederopstand’, religieus maar ook constitutioneel onwettig verklaarde, werd gearresteerd en zonder proces opgesloten.²⁰ Wanneer studenten van de seminaries in Qom tegen de arrestatie van hun mentors protesteerden, werden vervolgens ook de seminaries door het regime gesloten. Vanaf deze periode, begin jaren zeventig, werd de religieuze oppositie tegen het regime steeds feller. Binnen het religieuze discours van Ayatollah Khomeini werden alle maatschappelijke problemen en economische en politieke misstanden toegeschreven aan het regime van de Sjah.

De Revolutie

Nu was in de jaren zeventig in veel islamitische landen sprake van (onderhuidse) ontevredenheid over de gevolgen van het economische moderniseringsproces voor de maatschappij en wilde een meerderheid hiertegen remedies zoeken in traditionele islamitische normen.²¹ Waarom vond alleen in Iran een revolutie

¹⁸ Cleveland, 2000, 414.

¹⁹ De invloed van de toespraken van de islamitische socioloog Dr. Shariati, met name op studenten, was gedurende de jaren zeventig ongekend. Hij wordt door velen als de meest invloedrijke Iraanse intellectueel beschouwd wiens invloed vandaag de dag nog steeds op Iraanse universiteiten voelbaar is. Zie voor meer informatie over hem: <http://www.shariati.com>

²⁰ Binnen deze groep zaten zeer vooraanstaande geestelijken zoals Ayatollah Taleghani, Ayatollah Beheshti en Ayatollah Montazeri. Ze zouden na de revolutie belangrijke politieke posten krijgen. De eerste twee kwamen bij aanslagen in de beginjaren van de islamitische republiek om het leven. Ayatollah Montazeri, die aanvankelijk Ayatollah Khomeini als geestelijke opperste leider van Iran zou opvolgen werd zelf een dissident en overleed in december 2009 onder huisarrest.

²¹ Cleveland spreekt in dit verband over de ‘resurgence of Islam’ en schrijft hierover: ‘As a result of the failure of imported, secular models to bring economic progress, political freedom, or social justice, many Middle Eastern Muslims began to question their leaders’ reliance on foreign practices and to re-examine their own personal values. By departing from an integral Islamic order, an order in which political, social, and economic activities were conducted according to the *shariah*, their leaders had, many Muslims believed, contributed to the weakness of Islamic society as a whole. Muslims who held

plaats en welke gevolgen had deze voor de identiteitsverandering van Iran als actor in de internationale betrekkingen? De reden hiervoor is dat naast de drie genoemde structurele oorzaken die in een andere vorm en intensiteit ook in andere islamitische ontwikkelingslanden aanwezig waren, een paar onverwachte gebeurtenissen in Iran in samenhang met de genoemde structurele oorzaken ervoor zorgden dat de revolutie van 1979 kon plaatsvinden.

Vanaf 1975 werden de gevolgen van het monetaire beleid van de regering duidelijk in de vorm van inflatie.²² De Sjah was niet in staat de inflatie die gepaard ging met snelle economische groei te beteugelen. Hij gebruikte de winkeliers als zondebokken en verklaarde 'de oorlog' aan de *bazari's*. Volgens het regime waren zij verantwoordelijk voor de inflatie. Het regime voerde prijscontroles in, veel winkeliers werden opgepakt en er werden in grote hoeveelheden levensmiddelen geïmporteerd om de inflatie te controleren. Niet voor de eerste keer in de geschiedenis zocht de *bazaar* hulp bij zijn traditionele bondgenoot: de geestelijkheid.

In zijn poging om de economische chaos te managen verving de Sjah de bij de bevolking niet geliefde premier Hoveyda door Jamshid Amuzegar, een in de VS gepromoveerde econoom. Ter beteugeling van de inflatie gaf de nieuwe premier opdracht alle overheidsinvesteringen stop te zetten om zo de vraagzijde van de economie te matigen. Het gevolg hiervan was weliswaar dat de inflatie niet verder werd aangewakkerd, maar het leidde tevens tot een groei van de werkloosheid waardoor de ontevredenheid niet verdween, maar juist toenam.

De Sjah besloot voorts tijdelijk minder repressief op oppositionele geluiden te reageren.²³ Het gevolg hiervan was dat de oppositie vanaf 1977 veel actiever werd en openlijk in kranten en tijdschriften of middels pamfletten kritiek leverde op het regime. Het Duitse Goethe-Instituut bijvoorbeeld, organiseerde in 1978 een serie lezingen die tien dagen lang duurden en waar Iraanse schrijvers en dichters zeer kritische toespraken over de Sjah hielden. Het feit dat het regime niet overging tot het sluiten van dit instituut moet ook in dit licht worden gezien.²⁴

this view asserted that Islam contained the necessary ingredients for modern development. To be healthy, political and economic life should be derived from the moral values rooted in Islam, not from western consumerism and materialism. Cleveland, 2000, 428.

²² Mede door de hoge inkomsten van de staat als gevolg van de zeer hoge olieprijs van 1973 en 1974, importeerde de regering allerlei consumptiegoederen, en voerde in plaats van een structureel beleid in de vorm van duurzame investeringen, een monetair beleid, en pompte veel geld in de economie. Het gevolg hiervan was dat de economie oververhit raakte en inflatie ontstond.

²³ Abrahamian, 1982, 504 -5. Cleveland, 2000, 411.

²⁴ Soheil Asefi, 'Dah Shabe She'er' *Sharqh*, 04/08/2003. Ook te raadplegen via: <http://ahoor1338.persianblog.ir/post/555> (2/08/2011).

Een andere belangrijke gebeurtenis was de publicatie (in januari 1978) van een artikel in *Ettelaát*, een belangrijke landelijke krant.²⁵ In dit artikel werden de geestelijken (de zwarten) ervan beschuldigd een alliantie te zijn aangegaan met de communisten (de roden) om de resultaten van de ‘witte revolutie’, onbelangrijk te doen lijken en te bagatelliseren. Ook werd in dit artikel de belangrijkste geestelijke oppositieleider, Ayatollah Khomeini ervan beschuldigd een spion van Engeland te zijn. De publicatie van dit artikel leidde tot grote verontwaardiging onder de geestelijken. De seminaries en de *bazaars* gingen dicht en de geestelijken en theologiëstudenten gingen de straat op om tegen deze publicatie te demonstreren. Ze eisten de terugkeer van Ayatollah Khomeini die in ballingschap leefde. Het regime greep hard in, zeventig mensen kwamen om het leven en honderden raakten gewond.²⁶

Hierna riepen de belangrijkste geestelijken van het land de bevolking op om op de veertigste dag een herdenking te houden voor de omgekomen demonstranten die als ‘martelaars’ zouden zijn gestorven.²⁷ De eerste herdenkingsdemonstratie vormde de aanzet tot meerdere. De reden hiervoor was dat tijdens elke herdenkingsdemonstratie het regime hard ingreep waarbij telkens demonstranten om het leven kwamen waardoor een nieuwe ronde van veertig dagen van rouw door de geestelijkheid werd aangekondigd. Deze ‘strategie’ zorgde ervoor dat het niet bij één of twee demonstraties bleef. De geestelijkheid met Ayatollah Khomeini voorop hadden steeds een goede reden om de bevolking te laten demonstreren tegen de Sjah. De toespraken van Khomeini die in ballingschap via cassettebandjes werden opgenomen en waarin hij de bevolking opriep te blijven demonstreren, werden op grote schaal gekopieerd en onder de bevolking verspreid.²⁸

Mede door de economische maatregelen van Amuzegar om de inflatie te beteugelen kwam de economische groei tot stilstand. Veel arbeiders verloren hun baan. Deze ontevreden massa die zich hiervoor vooral tot de communistische *Tudeh* partij aangetrokken voelde, nam vanaf midden 1978 deel aan de betogingen van de geestelijken en de *bazari*'s. Uit solidariteit met hun collega's, uit onvrede met het regeringsbeleid en als reactie op de oproep van Ayatollah

²⁵ ‘Iran va reactionerhaye siyah va sorkh’ (Iran en de zwarte en de rode reactionairen) *Ettelaát*, 07-01-1978.

²⁶ Abrahamian, 1982, 505. Cleveland, 2000, 415.

²⁷ Binnen het sjhiïsme is het gebruikelijk om de doden op de veertigste dag na hun overlijden te herdenken.

²⁸ Sommigen spreken daarom bij het onderscheiden van de Iraanse revolutie van een ‘cassette revolutie’. Zie: Ali Mohammadi and Annabelle Mohammadi, *Small Media, Big Revolution. Communication, Culture and the Iranian Revolution*, 1994. Ironisch genoeg zien we dat het regime die mede dankzij de moderne technologie van de jaren zeventig (cassette recorders) de Sjah kon verslaan, zelf nu veel last heeft van de moderne communicatie middelen als internet, *twitter* en *facebook* die door de Iraanse oppositie gebruikt worden.

Khomeini om te staken, gingen veel arbeiders in staking. De betogingen namen door deze ontwikkelingen een steeds radicalere vorm aan. De regering kondigde (als antwoord op deze ontwikkelingen) de noodtoestand af. De bevolking hield zich hier niet aan en bleef demonstreren. Op vrijdag, acht september 1978 werden er door het hele land betogingen gehouden. Het regime trad vooral in Teheran zeer hard op tegen de demonstranten waarbij helikopters en tanks werden ingezet om de massa's uit elkaar te drijven. Hierbij kwamen honderden mensen om het leven. Deze vrijdag staat in de Iraanse geschiedenis bekend als de 'zwarte vrijdag'. Dit harde optreden van het regime had een desastreus resultaat:

It placed a sea of blood between the shah and the people. It enflamed public emotions, intensified popular hatred for the regime, and thereby further radicalized the population. It also undermined moderates who called for the 1905 constitution and sought a compromise with the monarchy.²⁹

De stakingen na de 'zwarte vrijdag' werden omvangrijker en breidden zich uit tot strategische sectoren als de olie-industrie en het bankwezen. De Sjah verving Amuzegar door Sharifemami (die nauwe familiale banden had met de geestelijkheid) en toen dit besluit geen succes bleek, door generaal Azhari. Daarnaast benoemde hij zes andere generaals als ministers. Tegelijkertijd bood hij de oppositie een olijftak aan en liet veel prominente politieke gevangenen vrij, stuurde de keizerin Diba op pelgrimstocht naar Mashhad, en Najaf, verscheen op televisie en kondigde aan dat hij 'de revolutionaire boodschap' van de bevolking had gehoord. Hij beloofde vrije verkiezingen te houden en de in het verleden gemaakte 'fouten' te corrigeren. Zijn charmeoffensief had echter geen effect. Ayatollah Khomeini maakte handig gebruik van het religieuze discours en vergeleek de Sjah met Yazid.³⁰ Een dialoog aangaan met de Sjah of het sluiten van een compromis was binnen dit discours uitgesloten. De Sjah moest weg en voor het eerst gebruikte hij de term islamitische republiek die de monarchie moest vervangen. Het nationale front dat het streven naar een islamitische republiek steunde, sloot een alliantie met ayatollah Khomeini en riep zijn aanhang op om zich aan te sluiten bij de demonstranten en mee te doen met de stakingen. Net als tijdens de constitutionele revolutie van 1905-9 was weer sprake van een alliantie tussen de seculiere republikeins georiënteerde krachten en islamisten.

De laatste fase in aanloop naar de revolutie viel samen met de maand *Muharram*, en ook hier was weer sprake van een continuïteit in die zin dat de maand *Muharram* hét moment is waarin het gebruik van een religieus discours grote

²⁹Cleveland, 2000, 516.

³⁰ Yazid was degene die de opdracht had gegeven Imam Hussain, de derde sjiitische imam, en zijn volgelingen te doden. Binnen het sjiïsme is hij een van de meest gehate figuren.

impact kan hebben op de massa. Khomeini riep de bevolking op om net zolang te demonstreren totdat uiteindelijk, net als in *Muharram* in de tijd van imam Hussain 'bloed' zou zegevieren boven het 'zwaard' en de 'islam' de 'ongelovigen' zou verslaan.³¹

Betogingen en demonstraties gingen samen met landelijke stakingen. De export van olie was stopgezet en als gevolg hiervan waren de belangrijkste economische activiteiten stilgevallen. Een werknemer van het ministerie van Olie stelde in een kranteninterview één voorwaarde voor de herstart van de olie-export: 'We will export oil only after we have exported the Shah and his generals'.³²

Een andere factor die liet zien dat de dagen van de Sjah waren geteld, had met het belangrijke feit te maken dat het leger en de politie, dé instanties waar de Sjah altijd op kon rekenen, in een crisis verkeerden. Soldaten en agenten voerden het bevel van hun meerderen niet meer uit. De situatie werd zo ernstig dat de soldaten hun kazernes verlieten om aan de demonstraties deel te nemen.

En alsof de binnenlandse onrust niet genoeg was, verloor uiteindelijk ook het Westen (in tegenstelling tot 1953) de hoop op de overlevingskansen van de Sjah. George Ball, de rapporteur van president Carter kwam tot de conclusie dat:

The shah would not survive the crisis unless he took immediate steps to dilute his power and establish a broad-based civilian government.³³

In een laatste poging om de monarchie te redden benoemde de Sjah Shahpur Bakhtiyar, een radicale aanhanger van Mossadegh, tot premier. Zelf ging hij voor onbepaalde tijd op 'vakantie' naar Europa. Bakhtiyar, een trouwe aanhanger van het laïcisme, moest niets hebben van de term 'islamitische republiek' en wilde alleen meewerken aan het vormen van een 'democratische republiek'. De religieuze krachten echter onder leiding van Ayatollah Khomeini die in februari 1979 als de leider van de revolutie terugkeerde naar Iran, hadden de meeste aanhang. Bakhtiyar hoopte nog op de steun van het leger maar de legerleiding koos de kant van het volk en liet hem vallen. Hij vluchtte naar Frankrijk. Op bevel van Ayatollah Khomeini werden in snel tempo *comités* (die door de *bazaar* gesteund werden) gevormd. De geestelijken namen de leiding over deze raden. Tegelijkertijd kregen deze raden ook een militaire taak, de zogenaamde *pasdarane enghelabe eslami* (de latere Revolutionaire Garde). Deze

³¹ Ayatollah Ruhollah Khomeini, 'bayaniye mahe moharram' (afkondiging voor de maand Muharram), *Khabarname*, No.24, 27/11/1978, 1-4. De Amerikaanse verslaggever Allway concludeerde in zijn verhaal dat: 'A giant wave of humanity swept through the capital declaring louder than any bullet or bomb could the clear message: "The Shah must go". Tim Allway, 'Iran Demonstrates', *Christian Science Monitor*, 12/12/1978.

³² *Iran Times*, 12 /01/ 1979.

³³ Robert Burr, 'U.S. Pressing Shah to Compromise', *New York Times*, 16/12/1978.

vrijwilligersorganisatie bestond uit jonge, radicale islamisten. Ook werden in snel tempo revolutionaire islamitische rechtbanken in het leven geroepen die de aanhangers van de Sjah en oude prominente bestuurders, voor zover ze niet gevlucht waren, vrijwel zonder uitzondering ter dood veroordeelden.

De eerste stap van de Revolutie was dankzij de massale steun van de bevolking geslaagd. Alle oppositiegroepen die in de tijd van de Sjah actief waren steunden de revolutie onder leiding van de charismatische Ayatollah Khomeini. Deze steun had vanzelfsprekend tot doel dat wanneer de revolutie eenmaal zou zijn geslaagd, al deze groepen deel zouden nemen aan het bestuur van het land.

De tweede stap van de revolutie verliep echter volgens een patroon dat bij meerdere revoluties terugkomt, namelijk concentratie van de macht bij één groep, waardoor andere ‘kinderen van de revolutie’ zelf het slachtoffer worden van hun revolutie. In Iran verliep het niet anders. De geestelijkheid trok alle macht naar zich toe. Politieke activiteiten van communisten, seculiere republikeinen en islamitische marxisten werden verboden. Voor een deel vluchtten de leiders van deze groepen naar het buitenland en degenen die waren overgebleven werden terechtgesteld. Het gevolg van de zogenaamde *enghelabe farhangi* (culturele revolutie) waarbij de universiteiten voor een periode van ongeveer twee jaar werden gesloten, was dat veel docenten ontslagen werden en zij massaal naar het buitenland vertrokken.

Er werd gewerkt aan het creëren van een islamitische orde en het belangrijkste kenmerk hiervan was het concept van de *velayate faghih*, oftewel het bestuur van de islamitische jurist. Deze functie is de invloedrijkste en machtigste positie binnen de staat. Na de herziening van de constitutie eind 1979 werd deze in een referendum goedgekeurd.

De religieuze veranderingen hadden ook tot gevolg dat aan de buitenlandpolitieke identiteit van Iran als gevolg van de revolutie een nieuwe dimensie werd toegevoegd.

Buitenlandpolitieke identiteit van Iran na de revolutie

Voor een goed begrip van de Duitse Iranpolitiek is het noodzakelijk de veranderingen in de buitenlandpolitieke identiteit van Iran na de revolutie te bespreken. Alleen dan is het mogelijk iets zinnigs te zeggen over de effectiviteit van de Duitse Iranpolitiek. Nadat de verschillende dimensies van de buitenlandpolitieke identiteit van Iran geschetst zijn, kan immers onderzocht worden waarop in de officiële Duitse Iranpolitiek de nadruk wordt gelegd. Hoe zien de Duitsers Iran en welke percepties hebben ze over de buitenlandse politiek van Iran? Het is ook van belang om te vermelden dat de (negatieve dan wel positieve) identiteitsperceptie van de ander (in dit geval Iran) door Duitsland niet

per definitie hoeft door te werken in de officiële Iranpolitiek. Landen definiëren zichzelf immers *ook* door de andere actor als ‘anders’ te beschouwen zonder dat dit directe gevolgen heeft voor bijvoorbeeld het economische verkeer tussen de twee landen.³⁴ Zo draagt het definiëren van een actor als ‘anders’ bij aan het proces van zelfdefiniëring.³⁵

De revolutie van 1979 brak in korte tijd radicaal met de structuur van het Iraanse buitenlandse beleid van vóór de revolutie. De Sjah onderhield goede betrekkingen met westerse landen en had geprobeerd om vanaf de jaren zestig ook toenadering te zoeken tot communistische landen. Aan de vooravond van de Iraanse Revolutie was Iran in een betrouwbare partner van westerse en in mindere mate ook van communistische landen veranderd. Dit alles werd onderuit gehaald door de revolutionaire en niet altijd rationele besluiten, die voor opschudding op internationaal niveau zorgden. Maloney spreekt in dit geval van een ‘radical reinvention’.³⁶ De argumentatie die aan deze stelling ten grondslag ligt, houdt in dat de nieuwe orde, de politieke, economische en maatschappelijke verhoudingen zo dramatisch wijzigde dat een omwenteling in de buitenlandse politiek onvermijdelijk was. De nieuwe buitenlandpolitieke identiteit van Iran die vorm kreeg door een religieus discours en onverwachte incidenten zorgde ervoor dat het nieuwe regime bestempeld werd als onbetrouwbaar, onvoorspelbaar, irrationeel, in het kort, als ‘anders’.³⁷

Waar deze en soortgelijke stellingen de nadruk op leggen, is de veronderstelling dat binnen een politiek systeem er slechts sprake kan zijn van één identiteit. In deze studie wordt het tegenovergestelde beweerd. Zoals reeds in het theoretische kader aan de orde werd gesteld, laat de constructivistische benadering zien dat identiteiten telkens geconstrueerd worden en derhalve niet statisch maar dynamisch zijn.³⁸

³⁴ Zie in dit verband het theoretische kader. De poststructuralistische theorie, in het bijzonder de analyse van het werk van David Campbell.

³⁵ Suzanne Maloney schrijft in dit verband: ‘We are defined as much by whom and what we reject as different, as by references that resonate’, in: Shibely Telhami and Micheal Barnett (eds.), *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, 2002, 93. Ook binnen de filosofie wordt ervan uitgegaan dat het constitueren van identiteit, in de woorden van Chantal Mouffe, ‘Implies the establishment of a difference, difference which is often constructed on the basis of a hierarchy’. Henry Staten spreekt in dit verband over het creëren van een ‘constitutive outside’. Zie respectievelijk: Chantal Mouffe, *On the Political*, 2005, 15. Henry Staten, *Wittgenstein and Derrida*, 1985.

³⁶ Maloney, 2002, 88.

³⁷ Zoals de bezetting en de gijzeling van het personeel van de Amerikaanse ambassade in Teheran in 1979 die een grove schending van het internationale recht was, en het nieuwe revolutionaire regime in de ogen van veel landen volstrekt onbetrouwbaar maakte. Zie voor meer voorbeelden in dit verband, Said Rezaeiejan, ‘De moeizame weg naar een dialoog tussen de Verenigde Staten en Iran’, *Atlantisch Perspectief*, No.4, 2006, 11-14.

³⁸ Zie hierover (in de context van het Midden-Oosten) Bernard Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East*, 1998.

De meeste onderzoekers houden te weinig rekening met het dynamische karakter en pluriformiteit van identiteit. Hoogstens wordt er van uitgegaan dat de buitenlandpolitieke identiteit van Iran twee dimensies kent. Zo legt de socioloog Shahrugh Akhavi vooral de nadruk op de verschuiving naar een islamitische identiteit van de staat na de revolutie van 1979 en concludeert dat de aandacht vooral uit moet gaan naar de invloed van religie op het buitenlandse beleid.³⁹ Ook William Cleveland stelt dat om de buitenlandse politiek van Iran te begrijpen de aandacht vooral gericht moet zijn op de invloed van de politieke islam.⁴⁰ Bovendien is de vervolgartumentatie binnen een dergelijke religieus georiënteerde benadering er één waarin religieus beleid staat voor irrationeel beleid dat geen rekening houdt met het algemene belang van de natie. Islamisering van de maatschappij van bovenaf zorgt ervoor dat ook de buitenlandpolitieke identiteit verandert. Als voorbeelden om zijn argument te onderbouwen gebruikt Cleveland de revolutionaire retoriek van het regime en zijn wens de revolutie naar omliggende landen te exporteren. Ook haalt Cleveland de Iraanse steun aan sjjiitische groepen in Libanon en Bahrein als bewijzen aan.⁴¹ Zijn argumentatie en de voorbeelden die hij gebruikt zijn, hoewel correct, niet bevredigend.

Islamisme vormt slechts één van de dimensies van de buitenlandpolitieke identiteit van Iran. Bovendien kunnen dezelfde voorbeelden in het licht van geopolitieke redenen anders worden verklaard, waar religie steeds een middel is om het beleid te kunnen legitimeren. Immers, wanneer het primaat van islam altijd de doorslaggevende factor zou zijn, dan zouden we niet alleen Iraanse steun aan de Tsjetsjeense rebellen in hun strijd tegen Moskou verwachten, maar ook Iraanse steun aan de Azeri's van Azerbeidzjan (waar na Iran de meeste sjjiitische moslims wonen) – dit in verband met de spanningen tussen Armenië en Azerbeidzjan - terwijl in beide gevallen het tegenovergestelde het geval was.

In een andere benadering die tegenover het bovengenoemde perspectief staat, wordt de rol van religie slechts als een middel gezien. Religie heeft binnen dit identiteitsconcept dat door de politicoloog Ehteshami verdedigd wordt, vooral een retorische functie. Elke moderne natiestaat, ook het revolutionaire Iran is geen uitzondering en is een rationele actor. Volgens hem zien we in de beginjaren van

³⁹ Shahrugh Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-state Relations in the Pahlavi Period*, 1980.

⁴⁰ Cleveland, 2000.

⁴¹ *Ibidem*, 422-3. Cleveland gaat er bovendien van uit dat er slechts sprake kan zijn van één buitenlandpolitieke identiteit. Nadruk leggen op religieuze identiteit betekent daarom het voeren van een autarkisch beleid, terwijl samenwerking met andere landen op economisch terrein ten koste zou gaan van het primaat van de religie in het buitenlandse beleid. Het volgende citaat is een goede illustratie van een dergelijke redenering: 'With the end of the war with Iraq in 1988, the regime was forced to consider whether foreign firms should be allowed to participate in rebuilding the country or whether to continue on the path of self-reliance', *Ibidem*, 425.

de revolutie veel retoriek maar tegelijkertijd ook dat de islamitische republiek steeds rationeler is gaan handelen. Ehteshami maakt om zijn argument te onderbouwen onderscheid tussen verschillende ‘republieken’. In de periode van de eerste republiek (1979-1989) is de meeste religieuze retoriek waarneembaar. In de tweede republiek (1989-1996) wordt dat minder en gedurende de derde republiek (1997-2005) is het gebruik van religieuze retoriek sterk afgenomen.⁴² Ook dit argument, hoewel zeer overtuigend door Ehteshami uiteengezet, is niet bevredigend. Hij haalt als goed realist vooral die voorbeelden aan die laten zien dat Iran een rationele actor is, evenals alle andere ‘normale’ staten. En van rationeel gedrag is dan sprake, wanneer Iran minder nadruk legt op religieuze overwegingen. Natuurlijk is het mogelijk om het buitenlandse beleid van Iran ook aan de hand van het neorealisme te verklaren, maar dit neemt niet weg dat religie in bepaalde kwesties invloed heeft gehad op de Iraanse buitenlandse politiek. Bovendien is het onmogelijk om de rol van de religie in de buitenlandpolitieke identiteit van Iran als pure retoriek te zien, omdat de belangrijke rol ervan in de constitutie, met het concept van de *velayate faghieh*, vastgelegd is. De religieuze leider van het land heeft immers op het gebied van het buitenlandse beleid het laatste woord.

De Amerikaanse Iran-expert Gary Sick onderscheidt twee vormen van buitenlandpolitieke identiteit in het postrevolutionaire Iran. In de eerste plaats (maar niet in hiërarchische zin) een republikeinse identiteit, en in de tweede plaats een islamitische identiteit. Beide zijn van invloed op het buitenlandse beleid van Iran.⁴³ Ook Sick maakt echter een eenzijdige analyse door te stellen dat de islamitische identiteit na de beginjaren van de revolutie vooral voor retorische doeleinden en propaganda is gebruikt en dat uiteindelijk de enige overgebleven ‘normale’ identiteit een rationele republikeinse is geweest. Volgens hem heeft Iran vanaf 1979 een leerproces doorgemaakt, wat hij aanduidt als ‘Iran’s learning curve’.⁴⁴ De normalisering heeft volgens Sick zijn hoogtepunt

⁴² Zie Anoushiravan Ehteshami en Raymond Hinnebusch (eds.), *The Foreign Policies of the Middle East States*, 2002, 283-310. Ehteshami heeft na de verkiezingswinst van Ahmadinejad in 2005 bij de presidentsverkiezingen zijn these min of meer aangepast en toegegeven dat religie en politiek in Iran in de vorm van politieke islam toch een belangrijk onderdeel zijn van de buitenlandpolitieke identiteit van Iran. Zie Anoushiravan Ehteshami, *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran’s Revolution*, 2007.

⁴³ Gary Sick, ‘Iran’s Foreign Policy: A Revolution in Transition’, in: Nikki Keddie and Rudi Matthee (eds.), *Iran and the Surrounding World, Interactions in Culture and Cultural Politics*, 2002, 355-373.

⁴⁴ *Ibidem*, 356. Volgens Sick was het gevoel van onzekerheid en wantrouwen jegens de islamitische republiek in het begin begrijpelijk. Maar Iran heeft zijn gedrag uiteindelijk toch aangepast aan de geldende normen binnen het internationale politieke systeem. Hij schrijft in dit verband dat: ‘In the exuberant atmosphere following the overthrow of the shah, Iranian leaders displayed no interest in diplomatic niceties, much less support for any legacies of the shah’s rule. Revolutionary leaders almost casually let it be known that they did not consider themselves bound by any of the shah’s agreements. [...] Those remarks, when coupled with fiery rhetoric calling for export of the revolution to all of the Islamic world, gave Iraq and other neighbours of Iran justifiable grounds for concern’,

bereikt met de verkiezing van Mohamad Khatami als president in 1997. Ook deze benadering is niet bevredigend. Het is meer een journalistieke zoektocht naar de buitenlandpolitieke identiteit van postrevolutionair Iran. Sick houdt met twee zaken geen rekening.

Ten eerste veronderstelt hij dat in de buitenlandpolitieke identiteit van Iran de religieuze dimensie door de jaren heen plaats heeft gemaakt voor een rationeel beleid waarbij het buitenlandse beleid tot stand komt op basis van een kostenbatenanalyse. De presidentsverkiezingen in 2005 en het buitenlandse beleid van Iran daarna laten echter duidelijk zien dat de religieuze dimensie in het geheel niet verdwenen is.

Ten tweede gaat Sick er indirect van uit dat het regime in een proactieve houding zijn identiteit heeft aangepast. Met evenveel recht kan gesteld worden dat het regime zijn buitenlandpolitieke identiteit onder dwang en als reactie op buitenlandse druk heeft aangepast.

Een laatste groep onderzoekers gaan ervan uit dat de buitenlandpolitieke identiteit van Iran, of het nu om de periode van vóór de revolutie gaat, of de postrevolutionaire periode, het beste gekarakteriseerd kan worden door een sterk gevoel van nationalisme. Deze onderzoekers onderscheiden twee 'paden' die naar dit nationalisme leiden.

Ten eerste is er sprake van een identiteitsconcept dat door 'positief nationalisme' gekenmerkt wordt. Iran als de oudste beschaving in de regio, een land dat nooit een (officiële) kolonie is geweest en waar de staatsgrenzen de laatste vijfhonderd jaar min of meer onveranderd zijn. Dit bewustzijn oefent grote invloed uit op hoe het buitenlandse beleid van Iran tot stand komt.⁴⁵ Deze vorm van positief nationalisme is, hoewel wetenschappers (meestal historici) het als vanzelfsprekend beschouwen, een gegeven waar je als Iraniër al op jonge leeftijd op school mee wordt geconfronteerd, uiteindelijk een *invented identity* en dus een constructie.⁴⁶ Het legitimeert het dominante gedrag van Iran in de regio. De historicus Graham Fuller schrijft in dit verband:

356. In zijn conclusie stelt Sick om zijn argument in verband met het Iraanse leerproces richting 'normalisering' te onderbouwen dat: 'It was one of the great ironies of the Iranian revolution that its most significant 'export' to its neighbors in the Middle East might prove to be a model of a democratizing system within an Islamic context. Some of those in the neighbourhood might regard that as a threat as great as the export of radical Islamism', 373.

⁴⁵ Shahram Chubin schrijft in dit verband: 'Iran is blessed by a strong sense of identity, a notable culture and ancient civilization from which it takes inspiration', 'Iran's Strategic Predicament', *Middle East Journal*, 2000, 54 (1), 15.

⁴⁶ Voor een kritiek op nationalisme als de enige buitenlandpolitieke identiteit van Iran, zie: Mostafa Vaziri, *Iran as Imagined Nation: The Construction of National Identity*, 1993. Deze notie van positief nationalisme vertoont sterke overeenkomsten met de natievormingstheorie van Benedict Anderson waar hij over *imagined communities* spreekt'.

Iran believes it has the historical, cultural, even moral weight to powerfully shape the region where classic Persian empires have at one time held sway.⁴⁷

Tegenover deze vorm van ‘positief nationalisme’ is er in Iran ook sprake van ‘negatief nationalisme’.⁴⁸ Binnen dit concept wordt Iran als ‘slachtoffer’ gezien dat door de geschiedenis heen benadeeld is door buitenlandse machten. Als voorbeelden kunnen respectievelijk de Arabische, Mongoolse en Turkse invasie worden genoemd. En in de jongste geschiedenis zijn het de imperialistische mogendheden (de Russen en de Engelsen) die de soevereiniteit van Iran hebben geschonden. Ook de VS wordt na de islamitische revolutie als dader bestempeld. Hierbij wordt doorgaans gerefereerd aan de door de VS gesteunde coup tegen premier Mossadegh in 1953, die het einde van het democratiseringsproces in Iran betekende. Het schenden van de Iraanse soevereiniteit door invasie, bezetting en economische uitbuiting maar ook het opleggen van de eigen culturele normen door buitenlandse actoren hebben ervoor gezorgd dat Iran zich in zijn buitenlands beleid tegen grote mogendheden zeer defensief opstelt.⁴⁹ De slechte historische ervaring in het collectieve geheugen van Iraniërs in de vorm van ‘defensief nationalisme’, is ook een fundamenteel onderdeel van de Iraanse buitenlandse politieke identiteit.⁵⁰

Ondanks het feit dat wetenschappers doorgaans op één aspect van buitenlandpolitieke identiteit van Iran de nadruk leggen is aan de hand van het werk van dezelfde onderzoekers getoond dat in Iran niet sprake is van één buitenlandpolitieke identiteit, maar dat deze meerdere dimensies kent:

⁴⁷ Graham Fuller, *The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran*, 1991, 241.

Een goed voorbeeld van het gevoel dat Iran historische claims heeft in de regio is de bezetting van drie zeer kleine maar strategisch gelegen eilanden in de Perzische Golf door Iran in 1971. Sindsdien heeft deze bezetting voor irritaties gezorgd in de betrekkingen met de Perzische Golflanden in het algemeen en met de Verenigde Arabische Emiraten in het bijzonder die de drie eilanden als hun eigen territorium beschouwen.

⁴⁸ Zie Rouhollah Ramezani, *Iran's Foreign Policy 1941-1973: A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, 1973. Rouhollah Ramezani, ‘Iran's Foreign Policy: Both North and South’, *The Middle East Journal*, 1992, 46 (3).

⁴⁹ De invloedrijke Iraanse intellectueel Jalal Al-ahmad introduceerde in dit verband in de jaren zestig van de twintigste eeuw de term *Gharbzadegi*, wat letterlijk vertaald ‘verwestering’ betekent. Al-ahmad vergeleek verwestering met cholera die zich, wanneer deze niet wordt bestreden snel de hele maatschappij kan besmetten. Het gevaar hiervan voor de Iraanse intellectuelen was en is, dat wanneer ze westers georiënteerd zijn zij als lakeien van het ‘westen’ en verraders van het Iraanse volk worden gezien. Het ironische van het concept is dat het vooral antiwesters is en niet anticommunistisch. Al-ahmad, in de tijd dat hij dit boek schreef, was een communist.

⁵⁰ Daar positief nationalisme het beste binnen de context van wat Anderson *imagined communities* noemt geanalyseerd kan worden, kan negatief nationalisme het beste begrepen worden door nationalisme te zien als politiek programma. Hierin wordt binnen een politiek discours een selectie gemaakt uit de geschiedenis ten dienste van het politieke programma. Het gevolg hiervan is dat aan het framen van het politieke programma inherent is een wij/zij-onderscheid. Het gevolg is dat deze vorm van nationalisme een antagonistisch karakter heeft. Voor een goede analyse van nationalisme als politiek programma zie Ernst Gellner, *Nations and Nationalism*, 1983, 1.

- islamisme (de religieuze dimensie in de vorm van radicaal sjiisme)
- positief nationalisme (Iran als de oudste beschaving in de regio en potentieel het machtigste land in het Midden-Oosten)
- negatief nationalisme (anti-imperialisme dat voortkomt uit het collectieve geheugen van Iraniërs en de wens ‘niet-gebonden’ te willen zijn)
- republikeinse identiteit (het hanteren van een pragmatisch rationeel beleid waarin het nationale belang gedefinieerd wordt in zijn klassieke vorm: het overleven van de staat, politieke stabiliteit (in de regio) en economische groei.

Deze verschillende dimensies van de buitenlandpolitieke identiteit van Iran worden bovendien selectief toegepast.⁵¹ Deze selectieve toepassing is tevens gelegitimeerd in de Iraanse constitutie in de artikelen 152, 153, en 154. Vooral artikel 152 laat heel goed zien dat in het postrevolutionaire Iran sprake is van een multidimensionaal buitenlandpolitieke identiteitsconcept:

The foreign policy of the Islamic Republic of Iran is based upon the rejection of all forms of domination, both the exertion of it and submission to it, the preservation of the independence of the country in all respects and its territorial integrity, the defence of the rights of all Muslims, non-alignment with respect to the hegemonic superpowers, and the maintenance of mutually peaceful relations with all non-belligerent states.⁵²

Tegen deze achtergrond is het mogelijk te onderzoeken op welke identiteitsdimensie Duitsland vooral de nadruk heeft gelegd. En welke gevolgen hebben de Duitse percepties gehad voor de Duitse Iranpolitiek? Is er in verband met de Duitse Iranpolitiek na de revolutie van 1979 een verschil in de Duitse Iranpolitiek van vóór de Duitse hereniging en na de hereniging?

De Duitse reactie: Duitse Iranpolitiek na de revolutie

Gedurende de periode waarin Iran in een oorlog verwickeld was geraakt met het buurland Irak (1980-1988), bleef de Bondsrepubliek als enig westers land stabiele diplomatieke betrekkingen met Iran onderhouden.⁵³ Duitsland heeft geprobeerd om met elke regering die in Iran aan de macht was diplomatieke betrekkingen te

⁵¹ Als voorbeeld van de selectieve toepassing kan de bezetting van de Amerikaanse ambassade in 1979 worden genoemd. In overeenstemming met defensief nationalisme en met anti-imperialistische argumenten werd de Amerikaanse ambassade door radicale moslims in 1979 bezet en het personeel voor 444 dagen vastgehouden. Dat gebeurde niet met de ambassade van de Sovjet-Unie.

⁵² <http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-10.html> (18/01/2008).

⁵³ Seyed Hossein Mousavian, *Barresiyeh ravabete Iran va Alman*, 2006, 13.

onderhouden. Dit beleid was duidelijk zichtbaar gedurende de regeerperiode van de laatste Sjah, die op niet veel sympathie kon rekenen bij Duitse politici zoals Helmut Schmidt en Hans-Dietrich Genscher, en die ondanks hun antipathie ten opzichte van het regime van de Sjah intensieve betrekkingen met Iran onderhielden.⁵⁴ Aanvankelijk hadden Duitse politici en de Duitse bevolking sympathie voor de Iraanse (volks)revolutie.⁵⁵

Hoewel de revolutie steeds meer een antiwesterse gedaante aannam, bleef Duitsland politiek en economisch contact met Iran onderhouden. De Duitse Bondskanselier Schmidt schrijft in zijn herinneringen hierover:

Im Januar 1979 hatte eine revolutionäre Erhebung des Massen das zuletzt größtenwahnsinnigen Regimes des Schahs gestürzt und nach einer mehrjährigen Phase des Chaos und der Krise das fanatisch antiamerikanische (und antiwestliche) Khomeini-Regime etabliert.⁵⁶

De continuering van diplomatieke en economische betrekkingen was bovendien volgens Schmidt in overeenstemming met de strategie van de Europese Gemeenschap.⁵⁷ Hij betoogde dat het voortzetten van de betrekkingen vanwege de historische binding en gemeenschappelijke belangen van de betrokken actoren nodig was. Het eerste argument klinkt niet overtuigend. Vanwege het aan de macht komen van een nieuw regime dat volledig brak met het oude systeem, was er geen sprake meer van een binding. De oude bondgenoot was immers weg en in plaats daarvan had een antiwesters regime de macht gegrepen. Het tweede argument klinkt overtuigender. Gemeenschappelijke belangen waren: 1) gemeenschappelijke angst voor een mogelijke toename van de invloed van Sovjet-Unie in postrevolutionaire Iran en 2) economische belangen. Deze twee redenen vormden de basis voor de continuïteit van de Duits-Iraanse betrekkingen na de revolutie. Van hechte politieke contacten is gedurende de jaren tachtig tussen Duitsland en Iran geen sprake geweest. Exemplarisch hiervoor zijn bijvoorbeeld de herinneringen van Helmut Kohl. Waar Schmidt in zijn

⁵⁴ Helmut Schmidt schrijft in dit verband: 'Der Schah regierte das Land vornehmlich mit Hilfe seiner Geheimdienste, mit Hilfe des Militärs und schließlich- seit der ersten Ölpreisexplosion, bei der er einer der Antreiber gewesen war- mit Hilfe überwältigender Finanzkraft. [...] Schon 1975 hatte mich ein kurzer Besuch in Teheran davon überzeugt, dass dieses Regime keinen Bestand würde haben können', Helmut Schmidt, *Menschen und Mächte*, 1987, 239.

⁵⁵ In het boek van de Amerikaanse journalist Pierre Salinger, dat in 1981 en na de gijzeling van het Amerikaanse ambassadepersoneel in Teheran is geschreven lezen we dat de toenmalige Duitse ambassadeur in Teheran Gerhard Ritzel de eerste westerse diplomaat was die de Iraanse revolutie verwelkomde en andere Westerse diplomaten probeerde te overtuigen dat de revolutie een goede zaak was die steun verdiende. Ritzel speelde bovendien een belangrijke rol als bemiddelaar bij de onderhandelingen rondom de vrijlating van de gegijzelde Amerikanen in Teheran. Pierre Salinger, *America Held Hostage, The Secret Negotiations*, 1981, 245-250.

⁵⁶ Schmidt, 1987, 236.

⁵⁷ *Ibidem*.

herinneringen een paar keer de naam van Iran en Iraanse leiders laat vallen, doet Kohl dat maar één keer en wel in verband met Duitse (niet-militaire) betrokkenheid bij de Golfoorlog:

Entsprechend meinen Absprachen mit dem iranischen Präsident Ali Akbar Hashemi Rafsanjani, den in die Hilfsaktion eingeschalteten europäischen Staaten und dem Präsidenten der Vereinigten Staaten⁵⁸ konzentrierte sich der Schwerpunkt der deutschen Hilfsaktion auf das iranische Grenzgebiet. Ich maß übrigens über die humanitären Aspekte der Hilfsaktion hinaus den- wenn auch zögerlichen- Bemühungen des Iran um eine Annäherung an die westliche Welt großes Gewicht bei.⁵⁹

Uit Kohls memoires kan worden afgeleid dat er geen sprake is geweest van chemie tussen hem en Khamenei of Rafsandjani. Omdat het belangrijk is te vermelden hoe Duitsland zijn hulpacties heeft uitgevoerd, vermeldt hij de naam van de Iraanse president maar laat het verder daarbij. Kohl merkt wel op dat Iran van de Duits-Iraanse samenwerking gebruik maakte om uit zijn geïsoleerde positie te raken.

Gronden voor samenwerking

Met het aan de macht komen van Akbar Hashemi Rafsandjani als president in 1988 en het accepteren van de VN resolutie 598 door Iran met betrekking tot een staakt-het-vuren tussen Iran en Irak in 1987 treedt voor de islamitische republiek Iran een nieuwe periode in.⁶⁰ Deze periode wordt ook wel de ‘tweede republiek’ genoemd waarin sprake is van een heroriëntatiefase.⁶¹

De kenmerkende eigenschappen van deze periode zijn, 1- de wederopbouwwerkzaamheden van het land na de achtjarige oorlog en 2- het aanhalen en verbeteren van betrekkingen met de buurlanden van Iran en met de Europese landen.⁶²

Deze periode valt samen met de hereniging van West- en Oost-Duitsland.⁶³ De relatief goede diplomatieke betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en de islamitische republiek zijn ook terug te zien in cijfers. In de periode 1990-1993

⁵⁸ Opvallend is dat Kohl zelfs sterk de nadruk legt op het feit dat zijn contact met Rafsandjani in overeenstemming was met de multilaterale afspraken van de Europese staten en de VS en dat geen sprake is geweest van een Duitse *alleingang*.

⁵⁹ Helmut Kohl, *Erinnerungen 1990-1994*, 2007, 337.

⁶⁰ Online te raadplegen via: <http://www.un.org/docs/scres/1987/scres87.htm> (22/06/2008).

⁶¹ Ehteshami, 2002, 299.

⁶² Mousavian, 2006, 13-14.

⁶³ Voor een kort overzicht van de betrekkingen tussen de DDR en Iran zie appendix 3.

zijn er driehonderd politieke, economische, culturele en parlementaire bezoeken op verschillende diplomatieke niveaus geweest.⁶⁴

Ook de omvang van hun handelsbetrekkingen nam na 1988 ieder jaar toe. Het handelsvolume bereikte de grens van 10 miljard DM in 1993, een nieuw record na de revolutie. Duitsland probeerde na de revolutie als enig westers land tijdens de bijeenkomsten van de ‘Groep van 7’ (G7) de inhoud van resoluties (de door de VS voorgestelde verscherping van de sancties tegen Iran) te matigen dan wel de aanvaarding ervan te voorkomen.⁶⁵ In de periode van wederopbouw (1988-1996) toen Iran kampte met een ongekende economische crisis (vooral in 1993), was het Duitsland dat als eerste westers land akkoord ging met een aanpassing van de terugbetaling van Iraanse leningen aan Duitse banken; voorts speelde de Bondsrepubliek een doorslaggevende rol bij het overhalen van andere Europese landen het Duitse voorbeeld te volgen.⁶⁶

Deze relatief pro-Iraanse houding heeft verschillende oorzaken. In de eerste plaats heeft het te maken met de, historisch gezien, goede betrekkingen (vooral in vergelijking met andere Europese mogendheden) tussen de twee landen. In de tweede plaats leidde de Duitse pro-Iraanse houding ertoe dat Iran zich economisch gezien steeds meer afhankelijk maakte van de Duitse industrie en dienstensector. Ten derde heeft de relatie tussen Duitsland en Iran ervoor gezorgd dat de Bondsrepubliek in het Midden-Oosten een regionale macht voor zich kon ‘winnen’. De goede betrekkingen tussen Duitsland en Iran zijn van belang geweest, voor onder meer het beslechten van incidenten tussen Libanon en Israël. Bonn kon ook in de, door Duitsland zeer geliefde, rol van een eerlijke makelaar tussen Iran en Israël bemiddelen.

Uitdagingen

Ondanks de relatief goede betrekkingen hebben in dezelfde periode verschillende gebeurtenissen voor crises in de Duits-Iraanse betrekkingen gezorgd. De Amerikaanse en Israëlische druk aan de ene kant en de terreuraanslagen op de Iraans-Koerdische oppositie in Berlijn en op Reza Mazlooman (ex-staatssecretaris van onderwijs) in Parijs alsmede de arrestatie van schrijver Faraj Sarekuhi, in verband met spionage voor Duitsland en de uitspraak van de Berlijnse rechtbank in verband met de Mykonos-affaire aan de andere kant hebben de Duitse Iranpolitiek negatief beïnvloed.

Wat betreft de Duitse Iranpolitiek na de Duitse hereniging hebben we met twee elementen te maken die het Duitse beleid ten aanzien van Iran beïnvloedden.

⁶⁴ *Rheinischer Merkur*, 3/05/1993.

⁶⁵ Mousavian, 2006, 14.

⁶⁶ *Süddeutsche Zeitung*, 18/07/1993.

Deze zijn in de eerste plaats de economie en ten tweede de nadruk die Duitsland in zijn politiek legt op de mensenrechten.⁶⁷

Veel critici wijzen er echter op dat het morele gehalte van het Duitse buitenlandse beleid zijn grenzen bereikt wanneer economische belangen van Duitsland in gevaar komen.⁶⁸ Daarom is de behandeling van de Iraanse casus een goed voorbeeld om de geloofwaardigheid en effectiviteit van deze tweede determinant in de Duitse buitenlandse politiek te testen. Het argument van critici is dat de Bondsrepubliek in zijn betrekkingen met landen waarmee het omvangrijke economische betrekkingen heeft en waar de mensenrechtensituatie vaak te wensen overlaat, zoals in China, Turkije, en Iran, economische belangen laat prefereren boven mensenrechten en normatieve doelstellingen, die zo kenmerkend zijn voor het Duitse buitenlandse beleid als een *Zivilmacht*.⁶⁹

Na de Iraanse Revolutie en daarmee samenhangend het ontstaan van de islamitische buitenlandpolitieke identiteit veranderde de Iraanse buitenlandse politiek in essentie. Deze verandering ging hand in hand met een proces waarbij de binnenlandse politiek een belangrijker stempel (vooral in een negatieve zin) begon te drukken op het buitenlandse beleid. De reden hiervoor was en is volgens de politicoloog Fred Halliday dat in geval van revolutionaire regimes verschillende machtscentra ontstaan die ieder een eigen visie op buitenlandse politiek hebben en verschillende belangen nastreven met als gevolg dat het regime nooit met één mond spreekt. Hierdoor wordt het voor andere landen moeilijk een dergelijk land te vertrouwen.⁷⁰

President Rafsandsjani probeerde, zich bewust van de negatieve gevolgen van fragmentatie in het beleid, vanaf 1988 een coherent buitenlands beleid te voeren. In zijn strategie⁷¹ bekleedden Duitsland en Frankrijk een sleutelrol. Zijn strategie faalde uiteindelijk. Twee redenen zijn hiervoor te noemen. Allereerst maakten de strategische betrekkingen tussen de EU en de VS een echte 'normalisering van de betrekkingen met het 'Westen' minus de VS' niet realiseerbaar.⁷² Ten tweede

⁶⁷ Een voorbeeld dat deze stelling ondersteunt, heeft betrekking op de dominante rol die Duitsland na de hereniging inneemt bij het naleven van conventies met betrekking tot mensenrechten. Ook de steun van de Bondsrepubliek bij het oprichten van het Europese hoge commissariaat van mensenrechten is in dit verband belangrijk.

⁶⁸ Florian Pfeil, in: Sebastian Harnisch and Hanns W. Maull, *Germany as a Civilian Power? The Foreign Policy of the Berlin Republic*, 2001, 88-106. In het bijzonder pagina 95.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Fred Halliday, 'The Iranian Revolution and International politics', in: John Esposito and Ruhollah Ramezani, *Iran at the Crossroads*, 2001, 176.

⁷¹ Deze strategie heette '*adisaziye ravabet ba gharb menhaye Amrica*' (normaliseren van banden met het Westen minus de Verenigde Staten).

⁷² Dit aangezien de VS uiteindelijk het laatste woord heeft in bijvoorbeeld internationale organisaties zoals de Wereldhandelsorganisatie (WTO), en de Wereldbank en het Internationale Monetair Fonds (IMF). De VS gebruikt al jaren zijn veto wanneer het gaat om de Iraanse toetreding tot de WTO. Maar ook wanneer het gaat om het vredesproces in het Midden-Oosten, is de invloed van de VS niet weg te

faalde ook voor een belangrijk deel de wens om strategische banden met Duitsland en Frankrijk aan te halen. Iraanse terroristische aanslagen op Europese bodem zoals de moord op ex-premier Bakhtiyar in Parijs, de moord op de leider van de ‘democratische partij van Iraans Koerdistan Sadeq Sharafkandi in Berlijn, de Mykonos-affaire, en de moord op Dr. Ghasemlou in Wenen, hebben de geloofwaardigheid van president Rafsandjani in Duitsland aangetast.

Wanneer het gaat om hindernissen binnen Duits-Iraanse betrekkingen kunnen vier factoren worden onderscheiden:

1. De rol van externe actoren als de VS en Israël en in mindere mate Groot-Brittannië binnen EU-verband. Intensivering van de betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en Iran, is tegen de wil van Washington en Jeruzalem. Ook Groot-Brittannië, dat historisch gezien zeer goede banden met de VS heeft, neemt binnen EU verband vaak een positie in die het beleid van Washington weerspiegelt. Bij officiële bezoeken van Bondskanselier Kohl aan VS en Israël in 1995 werd door beide landen scherpe kritiek geleverd op de Duitse Iranpolitiek. Volgens de Israëlische media was het enige meningsverschil in gesprekken tussen beide delegaties de Duitse houding ten aanzien van de islamitische republiek die te hecht en warm zou zijn en dit terwijl Iran de staat Israël niet erkent en groepen steunt die voor de vernietiging van de staat Israël pleiten.⁷³
2. Meningsverschillen over kwesties als mensenrechten, massavernietigingswapens, het ‘vredeproces’ in het Midden-Oosten, en de activiteiten van de Iraanse oppositie in Duitsland.
3. Vervolging en moord op de Iraanse oppositie op Duits en Europees grondgebied, het berechten van Duitse burgers in Iran en wederzijdse beschuldigingen met betrekking tot spionageactiviteiten.⁷⁴
4. De Mykonos-affaire. Deze bereikte met de uitspraak van de Berlijnse rechtbank een climax in 1996 en 1997 en zorgde voor een dieptepunt in de Duits-Iraanse betrekkingen.⁷⁵ De uitspraak van de rechtbank op 10 april 1997 had vijf belangrijke gevolgen voor de diplomatieke betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en Iran, maar ook voor die tussen de EU en Iran. Ten eerste werden de ambassadeurs uit beide hoofdsteden teruggeroepen. Ten tweede werden alle geplande ministersbezoeken afgelast. Ten derde werd de aanwezigheid van diplomaten in beide landen na de uitspraak van de rechtbank ongewenst verklaard. Ten vierde werd een vervolg van de ‘kritische dialoog’

denken. Europese landen waren en zijn in dit verband genoodzaakt om hun betrekkingen met Iran te minimaliseren teneinde de VS niet te irriteren.

⁷³ *Die Welt*, 7/6/1995.

⁷⁴ Zie hierover *Der Spiegel*, 1/02/1993, *Der Spiegel*, 29/09/1996, *Frankfurter Rundschau*, 22/12/1993, *Focus*, 11/10/1993, 27/03/1995.

⁷⁵ *Die Welt*, 11/04/1997.

tussen Duitsland en Iran en tussen de EU en Iran bevroren. Tenslotte zorgde de verslechtering van de betrekkingen tussen Duitsland en Iran ook voor een verslechtering in de betrekkingen tussen Iran en andere EU-landen.

Duitse Iranpolitiek: Het politieke beleid

Hoewel na de Iraanse Revolutie de ambassades in beide landen openbleven, vonden er in de periode 1979 - 1983 geen wederzijdse officiële bezoeken plaats.⁷⁶ Pas in de zomer van 1984 bracht minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher als hoofd van een grote Duitse economische delegatie een officieel bezoek aan Teheran. Hij voerde gedurende zijn tweedaagse bezoek gesprekken met de president, voorzitter van de *Majles*, de premier en met de ministers van Buitenlandse Zaken en Economische Zaken. In gesprekken met Rafsandjani (die in 1984 parlamentsvoorzitter was) verklaarde Genscher:

Duitsland en Iran hebben veel meningsverschillen maar er zijn ook redenen voor samenwerking. Hoewel wij christenen zijn en jullie moslims kunnen wij op diverse gebieden aanknopingspunten vinden voor samenwerking. Eén van deze gebieden is de economische samenwerking tussen de twee landen. Bovendien willen wij jullie revolutie begrijpen en als gevolg hiervan de politieke betrekkingen tussen onze landen op een hoog niveau, dus op het niveau van ministers, voortzetten. Hopelijk zal dit Duitse voornemen resulteren in wederzijds begrip in de toekomst.⁷⁷

Ook in een gesprek met de toenmalige president van Iran, Khamenei, herhaalde Genscher eenzelfde boodschap. President Khamenei antwoordde hierop:

Dat één van de grootste fouten van grootmachten met de VS voorop, inderdaad met dit feit te maken heeft dat zij de islamitische revolutie niet willen begrijpen en historische fouten begaan die wellicht later niet terug te draaien zijn. Wij respecteren en verwelkomen het beleid van Duitsland wanneer het gaat om het Duitse voornemen om ons, onze bevolking en onze revolutie te begrijpen en waarden het feit dat Duitsland als enige macht na de revolutie de lijn van continuïteit heeft voortgezet met het in stand houden van diplomatieke betrekkingen.⁷⁸

Dit bezoek had twee belangrijke gevolgen voor Duits-Iraanse betrekkingen. Genscher stelde dat Duitsland niet tegen het revolutionaire regime was en graag

⁷⁶ Wel zijn er, vooral van de Iraanse zijde, niet-officiële bezoeken aan Bonn gebracht. Voorbeelden hiervan zijn het bezoek van premier Mousavi aan Duitsland in 1980 en van minister van Buitenlandse Zaken Velayati die verschillende malen in die periode op weg naar de VN hoofdkwartier in New York in de periode 1979-1983 een tussenstop maakte, Bonn voor informele gesprekken heeft bezocht. Mousavian, 2006, 41.

⁷⁷ Mousavian, 2006, 43. Vertalingen zijn van mijn hand.

⁷⁸ *Ibidem*, 42. Vertalingen zijn van mijn hand.

met het nieuwe systeem wilde samenwerken ondanks de meningsverschillen tussen Bonn en Teheran. Daarnaast liet hij weten dat zijn land graag inzicht zou willen krijgen in het beleid en de *grand strategy* van de islamitische republiek. Hoe dat zou moeten gebeuren, werd echter door Genscher niet uiteengezet. Zijn uitspraken kunnen niet anders worden gezien dan als nette diplomatieke taal om voor de grote economische delegatie die met hem meereisde de weg vrij te maken voor het intensiveren van de economische betrekkingen.

Bovendien verklaarde Genscher dat Irak de agressor was in de oorlog tegen Iran. Dit was een diplomatieke winst voor de islamitische republiek aangezien een belangrijk en gerespecteerd westers land voor het eerst met de beschuldigende vinger naar Irak wees. De oud-ambassadeur van Iran in Duitsland, Mousavian, is van mening dat het feit dat Genscher unilateraal en niet namens de Europese gemeenschap sprak, alleen verklaard kan worden vanuit schuldgevoelens en morele druk als gevolg van de verkoop van gifgas en chemische wapens door Duitse bedrijven aan het regime van Saddam Hussein.⁷⁹ Echter, deze schuldgevoelens waren niet van dien aard dat Duitsland bereid was tot het doen van herstelbetalingen aan Iran, wat het land wel deed in het geval van Israël nadat Saddam Israël met Scud-B raketten had aangevallen. Er zou oorspronkelijk van Duitse technologie bij het ontwerp van deze raketten gebruik gemaakt zijn. Dit is de Iraanse versie van het verhaal. Het voorval kan natuurlijk ook vanuit een andere dimensie worden geanalyseerd. De herstelbetalingen van Duitsland aan Israël hadden te maken met het feit dat aangezien Duitsland gedurende de Golfoorlog (binnen NAVO-verband) geen militairen had ingezet, het land zijn NAVO-bondgenoten niet anders trouw kon bewijzen dan door het voeren van de bekende *checkbook diplomacy*. De herstelbetalingen aan Israël kunnen ook in overeenstemming met dit beleid worden gezien.

Duitse Iranpolitiek: Het economische beleid

De economische betrekkingen tussen Duitsland en Iran werden door de revolutie en de politieke gevolgen ervan ernstig beïnvloed. De energiesector werd het hardst getroffen. In de jaren voor de revolutie was er geen sprake van directe overeenkomsten en contracten tussen de Iraanse oliemaatschappij en Duitse importeurs. Iraanse olie bereikte de Duitse markt via multinationale consortia, of via derden. In 1978 zorgde Iran voor achttien procent van de Duitse olie-invoer en was hiermee de belangrijkste olieleverancier van Duitsland. Na de revolutie als gevolg van binnenlandse verwickelingen in de Iraanse olie-industrie en van buitenlandse sancties tegen Iran, maar ook als gevolg van de Iraaks-Iraanse

⁷⁹ *Ibidem*, 44.

oorlog verminderde de Iraanse olie-export aanzienlijk, wat zich duidelijk manifesteerde in de export naar Duitsland.

Als gevolg van de diversificatiepolitiek van de Bondsrepubliek met betrekking tot import van fossiele brandstoffen in de jaren tachtig, besloot Duitsland om zijn afhankelijkheid van landen in het Midden-Oosten te verminderen. Was Iran nog in de jaren zeventig de belangrijkste olieleverancier van Duitsland, in de jaren tachtig werd deze plaats overgenomen door Rusland en Noorwegen.⁸⁰

In 1982 bedroeg het aandeel van Iran in de totale import van Duitsland inclusief olie-import 0,4 procent en was het aandeel van Iran in de totale export van de Bondsrepubliek 0,9 procent. Duitsland exporteerde voor een bedrag van 3,4 miljard DM aan goederen en diensten naar Iran en importeerde voor een bedrag van 1,7 miljard DM aan goederen uit Iran.⁸¹ De handelsbalans was na de revolutie duidelijk in het voordeel van Duitsland. In 1983 bijvoorbeeld, exporteerde Duitsland voor een bedrag van 7,7 miljard DM aan goederen en diensten naar Iran. Omgekeerd verminderde de Iraanse export met 0,2 miljard DM naar een totaalbedrag van 1,5 miljard DM. De reden voor deze afname had te maken met de vermindering van de olie-export.

Op het eerste gezicht lijkt Iran niet van groot belang te zijn geweest voor de Duitse export en import, maar wanneer naar de verhouding van het Iraanse aandeel in het overschot op de handelsbalans van Duitsland gekeken wordt, zien we dat het aandeel van Iran in het overschot op de Duitse handelsbalans in bepaalde jaren belangrijk is geweest. In 1984 bedroeg de totale export van Duitsland 488 miljard DM en de totale Duitse import 435 miljard DM.⁸² Als gevolg hiervan bedroeg het overschot op de Duitse handelsbalans ongeveer 50 miljard DM. Het overschot met Iran bedroeg 4,7 miljard DM.⁸³ Dus hoewel Iran slechts een aandeel van 1,3 % had in het totale handelsvolume van de Bondsrepubliek, droeg het in praktijk voor ongeveer een tiende bij van het aan het totale overschot op het handelsbalans van Duitsland.

De economische betrekkingen tussen Duitsland en Iran hadden na de revolutie met veel *ups en downs* te maken en er was geen sprake van een structureel en systematisch economisch beleid tussen de twee landen. Als oorzaken kunnen de Iraaks-Iraanse oorlog genoemd worden en de geïsoleerde situatie waarin Iran na de revolutie verkeerde. De oliecrisis van begin jaren tachtig en de internationale sancties tegen Iran maakten het voor Duitsland moeilijk om een coherent

⁸⁰ Voor de data zie: <http://www.oilgasarticles.com/articles/42/1/Oil-Reserves-and-Oil-Consumption-in-Germany/Page1.html> (07/07/2010).

⁸¹ Mousavian, 2006, 64.

⁸² *Statistisches Bundesamt Deutschland*, <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/> (01/09/2008).

⁸³ De export van de Bondsrepubliek bedroeg in 1984 6,5 miljard DM en de import uit Iran 1,8 miljard DM.

economisch beleid met betrekking tot Iran te formuleren. In de volgende tabel worden deze schommelingen duidelijk zichtbaar.

*Export en importdata van Iran en Duitsland vanaf de Iraanse revolutie tot de Duitse hereniging*⁸⁴

Jaar	Duitse export naar Iran	Iraanse export naar Duitsland	Olie export	Niet-olie export
1978	6767	4215	3488	727
1979	2734	4225	3281	944
1980	2349	3382	2542	840
1981	3640	1527	959	568
1982	3404	1739	1317	422
1983	7720	1571	1160	411
1984	6524	1845	1449	399
1985	4444	1831	1481	350
1986	2815	563	33	530
1987	2703	532	2	530
1988	2900	1100	665	435
1989	2500	1200	637	563

In de jaren 1979 en 1980 verminderde de Duitse export naar Iran en was er zelfs sprake van een overschot op de Iraanse handelsbalans ten gevolge van de hoge olieprijs. In 1983 bereikte de Iraanse import uit Duitsland echter een hoogtepunt. Directe oorzaken van deze toename van import uit Duitsland waren de Amerikaanse sancties tegen Iran en de verslechtering van Iraans-Engelse en Iraanse-Franse betrekkingen (door de steun van deze landen aan Saddam Hoessein) met als gevolg dat Duitsland als de meest geschikte vervanger van Amerikaanse, Engelse en Franse goederenimport werd gezien. Hoewel het volume van de handel tussen de twee landen schommelingen vertoont, is wat betreft de verhandelde goederen sprake van continuïteit en zijn er geen verschillen met de jaren van vóór de Iraanse revolutie. Zo heeft Iran ook na de revolutie voornamelijk olie, tapijten, gedroogd fruit en kaviaar naar Duitsland geëxporteerd en andersom machines, elektronica, petrochemische producten en medicijnen uit Duitsland geïmporteerd. De enige belangrijke uitzondering hierop

⁸⁴ De cijfers zijn van de *Statistisches Bundesamt Deutschland* en staan voor miljoenen Duitse Markten. <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/> (02/09/2008).

is de verkoop van wapens aan Iran. Na de revolutie heeft de Bondsrepubliek de samenwerking op militair terrein met Iran stopgezet.

Wat de Duitse directe investeringen in Iran betreft, zien we in vergelijking met de jaren van vóór de revolutie een breuk in het Duitse beleid en een enorme vermindering van de Duitse directe investeringen. De oorzaak hiervan heeft met de oorlog en de geïsoleerde positie van Iran in de jaren tachtig te maken die voor een ongunstig investeringsklimaat zorgden. De meeste Duitse bedrijven die in de jaren van vóór de revolutie in Iran hadden geïnvesteerd, trokken na 1979 op enkele na hun investeringen terug.⁸⁵ De belangrijkste ondernemingen die hun investeringen uit Iran terugtrokken, waren Stahlwerke Bruningshaus GmbH, Thyssen Industrie AG en Deutsche Verkehrs-Kredit AG.⁸⁶

Duitse Iranpolitiek: Het culturele beleid

Gedurende het tweede bezoek van Hans-Dietrich Genscher aan Iran in 1988 werd er voor het eerst na de Iraanse Revolutie een cultureel verdrag tussen Duitsland en Iran getekend.⁸⁷ Dit verdrag was nog niet geratificeerd of Ayatollah Khomeini vaardigde een *fatwa* uit tegen de Britse schrijver Salman Rushdie.⁸⁸ De Duitse reactie op deze gebeurtenis was onder andere het niet-ratificeren van het culturele verdrag. Tot op heden is er geen cultureel verdrag tussen de twee landen getekend. Er is ook geen officiële *Kulturpolitik* ten aanzien van Iran. Wel zijn er incidentele contacten geweest tussen kunstenaars uit beide landen.

Bovendien heeft het gemeenschappelijke Europese beleid ten aanzien van Iran consequenties gehad voor culturele betrekkingen tussen Iran en West-Europese landen. Zo werd in de jaren na 1988 ook de participatie van Iran aan Europese boekenbeurzen niet wenselijk geacht. Aanleiding voor dit besluit was de Duitse weigering Iran deel te laten nemen aan de *Frankfurter Buchmesse* naar aanleiding van de *fatwa* tegen Rushdie.

Duitse Iranpolitiek na de Duitse hereniging

Door de Duitse hereniging van 1990 en het einde van de Koude Oorlog veranderde de positie van Duitsland binnen de internationale betrekkingen bliksemsnel. Als gevolg van deze verandering was Duitsland genoodzaakt zijn positie in het internationale krachtenveld te herdefiniëren. Wat dienden de

⁸⁵ De belangrijkste ondernemingen die ook na de revolutie doorgingen met investeringen in Iran, zijn onder andere Pelikan AG en Henkel AG & Co.

⁸⁶ Mousavian, 2006, 80.

⁸⁷ *Die Welt*, 29/11/1988.

⁸⁸ Een *fatwa* is in de islam een bevel dat door een hoge geestelijke en shiaspecialist wordt uitgevaardigd met betrekking tot een specifieke kwestie. De *fatwa* tegen Rushdie uitgevaardigd door Ayatollah Khomeini, houdt een doodvonnis in en geldt levenslang.

wenselijke en tegelijkertijd uitvoerbare doelstellingen van het herenigde Duitsland te zijn? Er zijn vanaf midden jaren negentig vele studies over dit onderwerp verricht. De belangrijkste werken hierover zijn onder anderen de serie boeken uitgegeven door de *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik* (DGAP)⁸⁹ maar ook de studies van wetenschappers als de politicoloog Hanns Maull die aan de hand van het analytische concept *Zivilmacht* de rol van het herenigde Duitsland in de wereld definieerde.⁹⁰ Ook toonaangevend is het werk van de Amerikaanse constructivist Peter Katzenstein⁹¹ en het werk van Volker Rittberger die aan de hand van verschillende theorieën over internationale betrekkingen het buitenlandse beleid van Duitsland na 1990 analyseert.⁹² Allen komen tot de conclusie dat het officiële buitenlandse beleid van Duitsland ook na de hereniging niet fundamenteel veranderd is in vergelijking met de periode van vóór de hereniging. Duitsland heeft ook na 1990 vastgehouden aan het primaat van multilateralisme en *Westbindung*.⁹³

Bondskanselier Helmut Kohl maakte op de dag van hereniging zonder enige aarzeling duidelijk dat Duitsland ook na de hereniging trouw zou blijven aan hechte trans-Atlantische betrekkingen en het primaat van multilateralisme:

Wir wissen, daß wir mit der Vereinigung auch größere Verantwortung in der Völkergemeinschaft übernehmen'[...] 'Unsere Außenpolitik bleibt deshalb ausgerichtet auf weltweite Partnerschaft, enge Zusammenarbeit und friedlichen Interessenausgleich.'⁹⁴

Dus hoewel Kohl zich bewust was een grotere mate van verantwoordelijkheid zou de lijn van continuïteit worden doorgezet. Politicologe Helga Haftendorn schrijft in dit verband:

Unter Kontinuität verstand die Bundesregierung vor allem die Wertorientierung ihrer Politik. Sie wollte an einer an Freiheit und Frieden orientierten Außenpolitik festhalten, die auf Rechtsstaatlichkeit gegründet war und die Wohlfahrt der Menschen anstrebte. Die

⁸⁹ Karl Kaiser (Hrsg), *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 1: Grundlagen*, 1996.

Karl Kaiser (Hrsg), *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 2: Herausforderungen*, 1997, Karl Kaiser en Joachim Krause, *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 3: Interessen und Strategien*, 1996, Wolf-Dieter Eberwein en Karl Kaiser, *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 4: Institutionen und Ressourcen*, 1998.

⁹⁰ Hanns Maull, 'Germany and Japan: The New Civilian Powers', *Foreign Affairs*, 1990/1991, 69 (5). Zie ook Hanns Maull, 'Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik', *Europa Archiv*, 1992, 47 (10), 269-278.

⁹¹ Peter J. Katzenstein, *Tamed Power, Germany in Europe*, 1997.

⁹² Volker Rittberger (ed.) *German Foreign Policy Since Unification: Theories and Case Studies*, 2001.

⁹³ Michael Stürmer, *Die Grenzen der Macht. Begegnungen der Deutschen mit der Geschichte*, 1992.

Christian Hacke, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Weltmacht wider Willen?* 1997. Helga Haftendorn, *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbehauptung und Selbstbeschränkung, 1945-2000*, 2001.

⁹⁴ Botschaft von Bundeskanzler Helmut Kohl zum Tag der Deutschen Einheit an alle Regierungen von Welt, 3, 10, 1990, *Europa Archiv*, 1990, 45 (20).

Freiheitsorientierung schloß die Förderung individueller und Kollektiver Grund- und Menschenrechte ein, und zwar nicht nur im eigenen Land, sondern weltweit.⁹⁵

De Duitse buitenlandse politiek zou dan uitgaande van het aanwezige verantwoordelijkheidsgevoel bij Kohl en de normatieve doelstellingen die Haftendorn formuleert een maakbaarheidsideaal nastreven.

Intermezzo: Kenmerken van macht binnen internationale betrekkingen en kenmerken van de Duitse macht na de hereniging

Als er gesteld wordt dat Duitsland na 1945 geen machtspolitiek heeft gevoerd, rijst de vraag hoe de Duitse macht precies gedefinieerd moet worden. De welbekende definitie van macht binnen internationale betrekkingen stelt dat macht niets anders is dan het vermogen van staten om met behulp van hun materiële middelen anderen over te halen iets te doen wat ze anders niet gedaan zouden hebben. Deze definitie is algemeen van aard en behandelt niet de verschillende vormen van macht.

De Amerikaanse politicologen Michael Barnett en Raymond Duval laten in een uitvoerig artikel zien hoe macht binnen de internationale betrekkingen werkt. Ze demonstreren hoe het concept van macht in vier verschillende typen verdeeld kan worden, hoe deze vorm krijgen en hoe ze werken:

The first type is power as relations of interaction of direct control by one actor over another, *compulsory power*; the second is the control actors exercise indirectly over others through diffuse relations of interaction, *institutional power*; the third is the constitution of 'subjects' capabilities in direct structured relation to one another, *structural power*; and the fourth is the socially diffuse production of subjectivity in system of meaning and signification, *productive power*.⁹⁶

Onder *compulsory power* vallen relaties tussen actoren die de actor in staat stellen om direct de omstandigheden van de ander vorm te geven. Uitoefenen van militaire macht is een voorbeeld maar ook het aankondigen van sancties door een actor tegen een andere, de zogenaamde *sticks* binnen de internationale betrekkingen.

Bij *institutional power* gaat het wederom om controle van actoren over elkaar, maar nu via een indirecte weg. Het gaat hier om formele en informele instituties die tussen a en b bemiddelen. Wanneer actor a bij het in het leven roepen van een institutie de set van regels die de institutie kenmerken vormgeeft, dan heeft dit

⁹⁵ Haftendorn, 2001, 388.

⁹⁶ Michael Barnett en Raymond Duval, 'Power in International Politics', *International Organization*, 59 (4), 2005, 39-75, hier, 43.

proces indirect invloed op de mogelijkheden en beperkingen van andere actoren. Aangezien a in een bijzondere relatie staat tot een bepaalde institutie, wordt een set van regels geformuleerd waarin de wensen van actor a terugkomen. A voert zo indirect controle uit over de mogelijkheden van andere actoren. Een concreet voorbeeld is de beschikking van sommige landen over bepaalde schaarse natuurlijke hulpbronnen (olie) waarvan de distributie binnen institutioneel verband (OPEC) geregeld is.

Onder *structural power* verstaan Barnett en Duval: 'The structures- or, more precisely, the co-constitutive internal relations of structural positions that define what kind of social being actors are'.⁹⁷ De structurele positie van actoren ten opzichte van elkaar ontstaat binnen deze vorm van macht via sociale relaties. Macht van actor a krijgt alleen legitimiteit door de sociale relatie die actor a heeft ten opzichte van actor b. Klassieke voorbeelden van structurele macht zijn meester-slaaf en kapitaal-arbeid relaties. Zo krijgen sociale relaties, belangen en interesses van actoren direct vorm aan de hand van de sociale posities die ze innemen.

Bij *productive power* gaat het wederom om macht die via sociale relaties zijn legitimiteit krijgt, maar nu op een indirecte manier. Bij productieve macht gaat het om het discours, het sociale proces waarin via taal een term geproduceerd wordt, een bepaalde betekenis krijgt en zo een machtsfunctie vervult. Voorbeelden van productieve macht zijn de classificaties die binnen de internationale betrekkingen gebruikt worden zoals: 'het Westen', 'as van het kwaad' en de 'derde wereld'.

Met behulp van deze vier vormen van macht kan een staat verschillende vormen van macht tegelijkertijd uitoefenen, afhankelijk van de situatie, bewust en onbewust. Wel is het zo dat sommige landen eerder geassocieerd worden met bepaalde vormen van macht. Bepaalde staten worden beschouwd als landen die vooral gebruik maken van hun *hard power* zoals de VS of Rusland. Andere staten moeten gezien de internationale machtsverhoudingen vooral hun *soft power* inzetten.⁹⁸

Maar waaruit bestaat de Duitse macht? Wat zijn de belangrijkste kenmerken ervan en hoe maakt Duitsland na de hereniging gebruik van zijn macht in relatie tot Iran? De Engelse politicologen Simon Bulmer, Charlie Jeffrey, en William Paterson, onderscheiden meerdere machtsvormen, kenmerkend voor de

⁹⁷ *Ibidem*, 52-3.

⁹⁸ Neoliberalen plaatsen *soft power* tegenover het concept van *hard power* van de (neo)realisten. Joseph Nye heeft in een helder artikel de kenmerken van *soft power* uiteengezet. Hij verwijst onder andere naar economie, ideologie, technologie en cultuur. Joseph Nye, 'Soft Power', *Foreign Policy*, 1990, No. 80, 153.

Bondsrepubliek, die sterke overeenkomsten vertonen met de vier vormen van macht die door Barnett en Duval worden onderscheiden. Zo lijkt wat zij ‘realistische macht’ noemen sterk op *compulsory power* en ‘institutiële macht’ op *institutional power*.

Daarnaast onderscheiden Bulmer, Jeffrey en Paterson ook een machtsvorm die ze ‘onbedoelde macht’ noemen. Deze machtsvorm komt tot uiting, niet als resultaat van diplomatie maar door het nemen van beslissingen op binnenlandniveau waardoor andere landen direct de gevolgen ervan ondervinden.⁹⁹ Een bekend voorbeeld waren de veranderingen in het moneaire beleid van de centrale bank van Duitsland en de gevolgen die renteverlaging of – verhogingen teweegbrachten voor andere economieën in Europa. Een goed voorbeeld van onbedoelde Duitse macht binnen Duits-Iraanse betrekkingen is het positieve beeld dat de Iraniërs van Duitsland hebben. In het historische deel is beschreven dat Duitsland niet bewust dit beeld heeft gecreëerd en dat het onbedoeld is ontstaan. Wat dit betreft kan gesteld worden dat wanneer staat a (Iran) staat b (Duitsland) vertrouwt, dan brengt dit vertrouwen van a in b, macht voor actor b met zich mee. Een goed voorbeeld hiervan is het nucleaire programma van de islamitische republiek waar Iran vanaf 2003 vóór elke onderhandelingsronde, eerst binnen het kader van de E3 (Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk) en later binnen het kader van de 5+1 (de permanente leden van de Veiligheidsraad plus Duitsland), Duitsland gevraagd heeft deel te nemen aan de onderhandelingen met Iran. De reden hiervan is het positieve Iraanse beeld van Duitsland.

Een ander analytisch machtsconcept dat geschikt is voor de analyse van de Duitse Iranpolitiek is het rolconcept van Duitsland als civiele mogendheid (*Zivilmacht*). Het concept van *Zivilmacht* is door Hanns Maull geïntroduceerd als begrip dat kenmerkend is voor Duitsland en Japan.¹⁰⁰ Maull stelt dat interdependentie tussen staten ervoor gezorgd heeft dat staten binnen een multilateraal verband beter hun veiligheid kunnen garanderen. Realisme voldoet niet echt als een verklaringsmodel voor de Duitse buitenlandse politiek. Alleen een ‘*balance of power politics*’ is niet in staat de doelstellingen van een democratische staat met betrekking tot zijn buitenlandse politiek te realiseren. Voor de buitenlandse politiek betekent dit een civilisatieproces. Democratische processen die in het

⁹⁹ Simon Bulmer, Charlie Jeffrey, William Paterson, *Germany's European Diplomacy, Shaping the Regional Milieu*, 2000, 17.

¹⁰⁰ Maull is zelf beïnvloed door het concept van *civilian power*. Dit concept is voor het eerst geïntroduceerd door François Duchêne. Het centrale kenmerk van een *civilian power* is in de woorden van Duchêne: ‘short on weapons but long on economic power’, waarbij, ‘promoting the rule of law’ een belangrijke plaats inneemt in het buitenlandse beleid van een civiele mogendheid. Duchêne, ‘Europe’s Role in World Peace’, in: Richard Mayne (ed.), *Europe Tomorrow. Sixteen Europeans Look Ahead*, 1972, 32-47. Ik zal in het vervolg afwisselend de termen *Zivilmacht*, *civilian power* en civiele mogendheid gebruiken. Alle drie de termen hebben eenzelfde betekenis.

binnenland nieuwe vormen van politiek mogelijk hebben gemaakt, moeten ook hun intrede doen in de internationale betrekkingen.¹⁰¹ Dit normatieve aspect van het concept van *Zivilmacht* en het geloof in democratische maakbaarheid zorgen ervoor dat ‘*the spread of democracy and the recognition of human rights*’ belangrijke doelstellingen van een civiele mogendheid worden.¹⁰² Een *Zivilmacht* probeert in de woorden van Maull de volgende doelstellingen na te streven:

- 1- Efforts to contain the use of force in settling political conflicts, both within and between states, by initiating and lending support to cooperative and collective security arrangements (monopolisation of force)
- 2- Efforts to strengthen the rule of law through the development of international regimes and international organisations via multilateral cooperation, integration and partial transfers of sovereignty (rule of law)
- 3- Promotion of participatory forms of decision-making both within and between states (democratic participation)
- 4- The promotion of non-violent forms of conflict management and conflict resolution (restraint on violence)
- 5- Promotion of social equity and sustainable development to enhance the legitimacy of international order (social justice)
- 6- Promotion of interdependence and division of labour (interdependence)¹⁰³

Hieruit wordt afgeleid dat het rolconcept van een civiele mogendheid sterke overeenkomsten vertoont met het concept van *soft power*. En toch is er een belangrijk verschil tussen deze twee concepten. Een staat die gekenmerkt wordt door het gebruik van *soft power* heeft niet per se een zelfbeeld als verspreider van democratie, maar een *Zivilmacht* wel. *Soft power* kan gedefinieerd worden als *instrument*, *Zivilmacht* ook als een *doelstelling*. Het collectieve geheugen van Duitsland zorgt in de woorden van Henning Tewes ervoor dat Duitsland een dergelijk zelfbeeld heeft:

Germany’s civilian power status is thus anchored domestically by the fact that it has undergone learning processes that make the pursuit of interdependence both necessary and desirable. The domestic basis, in other words is where every argument about Germany’s civilian power status must start.¹⁰⁴

¹⁰¹ Maull, 1990, 92, 200, 3-4.

¹⁰² Henning Tewes, *Germany, Civilian Power and the New Europe, Enlarging NATO and the European Union*, 2002, 12.

¹⁰³ Maull, 2001, 4.

¹⁰⁴ Tewes, ‘The Emergence of a Civilian Power: Germany and Central Europe’, *German Politics*, 1997, 6 (2), 95-116.

De Eerste en de Tweede Wereldoorlog en in het bijzonder de Holocaust hebben ertoe bijgedragen dat er na 1945 bij de meeste Duitsers een gevoel van vastberadenheid heerste om een nieuwe *Sonderweg* te voorkomen.¹⁰⁵ De vraag is in hoeverre het zelfbeeld van een *Zivilmacht* opgaat voor de Duitse Iranpolitiek. In hoeverre is Duitsland na 1990 bereid geweest om, in de woorden van Maull

To realise a civilised international order, even if this implies to forego short-term national interests.¹⁰⁶

Er zal bij de analyse van de Duitse Iranpolitiek extra nadruk worden gelegd op dit normatieve aspect. Heeft Duitsland kritiek geleverd op mensenrechtenschendingen in Iran? Is er sprake geweest van *Gestaltungswille*, de wil om de bilaterale betrekkingen zo vorm te geven dat de normatieve kenmerken (promoting the rule of law) van het rolconcept *Zivilmacht* in de Duits-Iraanse onderhandelingen besproken worden?

Het rolconcept *Zivilmacht* heeft bovendien zoals in de inleiding besproken een paradoxale eigenschap. Aan de ene kant staat het voor economische interdependentie, wat stabiliteit en rust vereist, aan de andere kant legt het de nadruk op de normatieve aspecten van een civiele mogendheid; beide aspecten zijn met elkaar in strijd. Deze eigenschap bemoeilijkt het formuleren van een coherent buitenlands beleid.

Duitse Iranpolitiek: Het politieke beleid

In februari 1991 bezocht de Iraanse minister van Buitenlandse Zaken Aliakbar Velayati Duitsland. Bij dat bezoek stond de Golfoorlog centraal. Beide landen verzochten Irak om zijn troepen uit Koeweit terug te trekken. Verder benadrukten Velayati en Genscher de wens van beide landen om de bilaterale betrekkingen vooral op economisch terrein te intensiveren.¹⁰⁷ In de Duitse pers werd gesuggereerd dat Iran dat zelf jarenlang voor een geïsoleerde positie had gekozen

¹⁰⁵ Onder de Duitse *Sonderweg* (aparte Duitse ontwikkeling) worden de afwijkende ontwikkelingen van Duitsland op economisch, politiek, en ideologisch gebied samengevat, die in Duitsland tot een tweevoudige greep naar de wereldmacht en twee Wereldoorlogen leidden. Op politiek gebied zijn het ontbreken van een burgerlijk democratische revolutie en een zwakke democratische cultuur te noemen, die tegelijkertijd gepaard gingen met de traditie van een sterke staat. Op ideologisch gebied, de vermeende geestelijke superioriteit van de Duitse geest tegenover het westerse, in de traditie van Verlichting en Franse Revolutie staande, denken. Klassiek al in dit verband is de tegenstelling van cultuur (Kultur) en civilisatie (Zivilisation). Daarbij staat het positieve en superieur gewaardeerde begrip 'cultuur' voor de Duitse intellectuele tradities. Het begrip 'civilisatie' werd echter met als oppervlakkig beschouwde westerse maatschappijen (Frankrijk, Engeland, en de VS) geassocieerd.

¹⁰⁶ Maull, 2001, 4.

¹⁰⁷ *Süddeutsche Zeitung*, 19/02/1991, Mousavian, 2006, 94. Verder voerde Velayati gesprekken met Helmut Kohl en president Richard von Weizsäcker.

nu uit zijn isolement wilde komen. De Golfoorlog bood Teheran de kans om zich weer op de politieke kaart te plaatsen:

Plötzlich ist das lange isolierte Teheran zur diplomatischen Drehschreibe der Bemühungen geworden, für die Zukunft des Irak und der Golfregion eine Regelung zu finden, die keine Pax Americana ist.¹⁰⁸

Het bezoek van Velayati aan Bonn had een belangrijk resultaat. Op vier maart 1991 voor het eerst sinds de revolutie van 1979 hadden de Duitse kanselier en de Iraanse president een telefoongesprek. Het gesprek had vooral betrekking op de Golfoorlog, maar was diplomatiek gezien belangrijk omdat het het eerste gesprek was na de revolutie, hetgeen wees op een normalisering van de betrekkingen.

In aansluiting op het bezoek van Velayati aan Duitsland bracht Hans-Dietrich Genscher begin mei 1991 een bezoek aan Teheran. De FDP-politicus had met zijn bezoek drie doelen voor ogen. In de eerste plaats wilde hij zelf van dichtbij de ontwikkelingen rondom de Duitse betrokkenheid bij de hulpverlening aan de Iraakse Koerden in vluchtelingenkampen in ogenschouw nemen. Ten tweede moest het bezoek in overeenstemming met de ‘normalisering’ van de betrekkingen met Iran worden gezien. Tenslotte werd het bezoek ook gezien als een poging van Duitsland om na de hereniging een meer zelfstandige Midden-Oostenpolitiek vorm te geven. Hierbij was de rol van Iran zeer belangrijk omdat het revolutionaire regime veel invloed had in de regio, in het bijzonder in Libanon waar westerse diplomaten gegijzeld waren.¹⁰⁹

De ‘normalisering’ van de betrekkingen kreeg vooral vorm binnen een economisch raamwerk. In hetzelfde jaar nog reisde de Duitse minister van Economische Zaken, Jürgen Möllemann, met een omvangrijke delegatie naar Iran.¹¹⁰ Niet onbelangrijk was bovendien het bezoek van Klaus Kinkel in januari 1992 aan Iran, toen nog als minister van Justitie. Tijdens zijn bezoek werd het eerste samenwerkingsverdrag op justitieel gebied na de revolutie getekend. Belangrijk is dat Kinkel in de persoon van minister van Justitie zeer uitgesproken was over schendingen van mensenrechten in Iran en de Iraanse autoriteiten duidelijk liet weten dat deze schendingen een negatieve invloed konden hebben op Duits-Iraanse betrekkingen.¹¹¹

Ook van belang in verband met de intensivering van Duits-Iraanse betrekkingen was het bezoek van de Duitse minister van Staat, Bernd Schmidbauer (in mei 1992) die van Kohl groen licht had gekregen om afspraken met het Iraanse

¹⁰⁸ Rudolph Chimelli, *Süddeutsche Zeitung*, 23/02/1991.

¹⁰⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 6/05/1991, 11/05/1991.

¹¹⁰ Mousavian, 2006, 97.

¹¹¹ *Ibidem*, 100.

regime te maken over samenwerking tussen de geheime diensten van beide landen. Ook in dit geval was Duitsland het eerste Europese land dat op het terrein van inlichtingendiensten met Iran samenwerking zocht.¹¹² De meerwaarde van deze coöperatie werd snel (in juni 1992) zichtbaar bij de vrijlating van Duitse gegijzelden in Libanon die volgens Duitse betrokkenen alleen met Iraanse hulp mogelijk was geworden.

Deze ontwikkelingen zorgden aan de ene kant voor intensivering van de officiële contacten tussen de twee landen en aan de andere kant heel langzaam voor een betere beeldvorming over het revolutionaire regime in de Duitse media.¹¹³ Gingen de media tot die tijd er nog vanuit dat alleen de politieke islam de buitenlandse politiek van Iran bepaalde, na 1992 begon dit beeld langzaam te veranderen. Ook Iran was een land waarmee men zaken kon doen. Udo Steinbach, een Duitse oriëntalist (die het vaak opneemt voor autoritaire regimes in het Midden-Oosten) schreef in 1993 hierover:

Seither hat sich das Erscheinungsbild des Staates normalisiert. Der revolutionäre Eifer ist auf dem Rückzug; mehr Pragmatismus bestimmt die politischen und wirtschaftlichen Entscheidungen. Hatte der Revolutionsführer nur geringes Interesse an der Wirtschaft, widmet ihr die neue Führung größere Aufmerksamkeit. Ein Fünfjahresplan wurde verabschiedet, der auch ausländische Kreditaufnahme zulässt.¹¹⁴

Het opvallende is dat Steinbach ervan uitgaat dat Iran zijn gedrag heeft veranderd, maar is het niet zo dat het eerder Duitsland is dat toenadering tot Iran heeft gezocht? Eigenlijk gaf hij zelf onwillekeurig het antwoord. Het is het Duitse beleid dat aangepast zou worden. En wel om de volgende redenen:

Von dem tiefen Einbruch in den Beziehungen mit Europa als Folge des Todesurteils Khomeinis gegen Salman Rushdie haben sich die Beziehungen zu den Mitgliedsstaaten der Europäischen Gemeinschaft wieder erholt. Insbesondere Deutschland unterhält umfangreiche Wirtschaftsbeziehungen. Die Niederlage Saddam Husseins und der Zusammenbruch der Sowjetunion haben Irans Stellung in regionalem Umfeld wieder Züge der Großmachtträume des Schahs. Sie werden nicht zuletzt durch die Einflussmöglichkeiten genährt, die sich aus der Öffnung des zentralasiatischen Hinterlandes ergeben.¹¹⁵

¹¹² *Ibidem*, 100-102.

¹¹³ Getuige het bezoek van Velayati aan Duitsland snel na de vrijlating van de gevangenen waarbij hij dit keer ook bij Kohl werd uitgenodigd.

¹¹⁴ Udo Steinbach, 'Islamische Republik Iran am Ende der Morgenröte', *Süddeutsche Zeitung*, 11/02/1993.

¹¹⁵ *Ibidem*.

Gezien de genoemde feiten dient Duitsland anders naar Iran te kijken, meende Steinbach. De niet-materiële kenmerken van een *Zivilmacht* zijn in het stuk afwezig. De argumenten hebben vooral betrekking op een opsomming van veranderingen in de geopolitieke en geo-economische situatie van Iran.

Passend bij het verbeterde beeld over Iran in de Duitse media, kreeg de Iraanse ambassadeur in Bonn in 1993 de mogelijkheid om uitgebreid in de *Süddeutsche Zeitung* (SDZ) Iraanse standpunten over de internationale politieke verhoudingen uiteen te zetten. Zonder te worden tegengesproken kreeg hij de gelegenheid de dubbele moraal van de Westerse landen te bekritisieren en de Iraanse versie van de ‘Rushdie-problematiek’ uit een te zetten:

Die beiden Supermächte Sowjetunion und USA haben damals, als der Iran angegriffen wurde, mit dem Irak zusammengearbeitet, um den Aggressor zu unterstützen. Das ist ohne Beispiel in der Geschichte, dass die ganze Welt einen Aggressor unterstützte. Als sie acht Jahre später feststellen mussten, dass Saddam Hussein doch eine Niederlage erleiden wird haben sie dann sofort die UNO-Resolution 598 vorgelegt. Wir haben diese Resolution durch die Vermittlung einiger Länder, darunter auch Deutschland, akzeptiert, aber bis heute hat der Weltsicherheitsrat diese Resolution noch nicht durchgesetzt. Ein wichtiger Punkt dieser Resolution ist, dass vom Irak Reparationen gezahlt werden müssen. Kein Schritt ist in dieser Hinsicht unternommen worden. [...] als aber Kuwait überfallen wurde, hat die ganze Welt Kuwait gegen Saddam unterstützt. Innerhalb kürzester Zeit hat die UNO schlag auf Schlag Resolutionen verabschiedet, Ultimaten gesetzt und durchgesetzt. Und sie hat mit Gewalt dafür gesorgt, dass der Irak Reparationen zahlen muss. Wenn ein Volk Erfahrungen macht, dass von einer Macht mit zweierlei Maß gemessen wird, könnten sie dann so einer Macht vertrauen?¹¹⁶

Wat de Rushdie-affaire betreft, probeerde de Iraanse ambassadeur de Europese landen tegen elkaar uit te spelen. In de eerste plaats wekte hij de indruk dat de kwestie niets met Duitsland te maken had en in de tweede plaats dat bepaalde landen moeite hadden met goede Duits-Iraanse betrekkingen en als gevolg hiervan deze kwestie gebruikten om Duitsland onder druk te zetten om zijn Iranpolitiek te herzien:

Das ist ein Problem, das von außen in unsere Beziehungen hineinkommt. Meines Wissen ist Rushdie kein deutscher Staatsangehöriger. Es gibt auch Kräfte, die nicht besonders froh darüber sind, dass die Beziehungen sich so gut entwickeln.¹¹⁷

¹¹⁶ ‘Irans Botschafter in Bonn: Interessengleichheit schafft noch keine Freundschaft Die USA messen mit zweierlei Maß, *Süddeutsche Zeitung*, 11/02/1993.

¹¹⁷ *Ibidem*.

Dit betoog had verder geen invloed op de Duitse veroordeling van de *fatwa*. In de eerste plaats was het argument van de ambassadeur niet sterk en overtuigend, omdat het niet inging op de veroordeling zelf en in de tweede plaats omdat de West-Europese landen in deze affaire met één mond spraken en resoluut de *fatwa* veroordeelden. Deze kwestie zorgde voor irritaties over en weer, maar bracht de Duits-Iraanse betrekkingen niet in gevaar. Dit in tegenstelling tot de betrekkingen tussen Iran en Groot-Brittannië die na de affaire verder verslechterden. Douglas Hurd had op dit gebied (het isoleren van Iran na de *fatwa* tegen Rushdie) ook fundamentele meningsverschillen met zijn Duitse collega Klaus Kinkel.¹¹⁸ Het grootste verschil tussen het Duitse en het Angelsaksische beleid ten aanzien van Iran was dat de Duitse regering van mening was dat door het intensiveren van de betrekkingen, in tegenstelling tot de Amerikaanse en Engelse politiek van isoleren, de gematigde krachten in Iran gesteund konden worden. Deze gematigde krachten zouden op de lange duur voor politieke hervormingen in Iran zorgen. Het isoleren van Iran zorgde in de Duitse optiek juist voor een verharding in de Iraanse houding ten aanzien van het Westen en werd daarom niet als constructief beschouwd.

De betrekkingen tussen de Länder en Iran

De Iraanse ambassadeur in Duitsland, Hossein Mousavian, schrijft in zijn memoires dat hij vanaf 1990 veel pogingen deed om de betrekkingen tussen Iran en de *Länder* aan te halen. Hechte samenwerking werd mogelijk met de Duitse deelstaat Nedersaksen. De toenmalige minister-president van Nedersaksen Gerhard Schröder was een voorstander van de intensivering van de betrekkingen. Schröder beloofde Mousavian in 1994 dat hij zich persoonlijk zou inzetten voor meer economische samenwerking tussen de islamitische republiek en Nedersaksen.¹¹⁹

Als gevolg van de gesprekken tussen de ambassadeur en de minister-president van Nedersaksen bezocht de burgemeester van Teheran Gholamhossein Karbaschi onder andere de deelstaat Nedersaksen, maar ook Hessen en Rheinland-Pfalz, waar hij gesprekken voerde met de SPD minister-presidenten Hans Eichel en Rudolf Scharping. Er werden overeenkomsten getekend voor het intensiveren van betrekkingen tussen de steden Hannover, Frankfurt am Main, Mainz en Teheran. Ook werden verschillende contracten getekend voor de verkoop van bussen voor de modernisering van het transportsysteem van

¹¹⁸ *Die Welt*, 18/10/1993.

¹¹⁹ Mousavian, 2006: 113. Ook in de Iraanse pers kreeg dit bezoek veel aandacht. De conservatieve krant *Jomhuriye Eslami* publiceerde een uitgebreid artikel over de gesprekken tussen de ambassadeur en de minister-president van Nedersaksen, 05/02/1994.

Teheran, voor de overdracht van technologiekennis op het gebied van het recyclen van afval en voor samenwerking op het gebied van milieuproblematiek in Teheran.¹²⁰

Wat opvalt, is dat Iran vooral samenwerking zocht met de deelstaten in West-Duitsland. De reden is dat deze deelstaten op het gebied van industrie geavanceerd zijn en daarom geschikt voor de Iraanse plannen voor wederopbouw gedurende de regeerperiode van president Rafsandjani.

Ook valt indirect uit het verhaal van Mousavian af te leiden dat Teheran liever met de deelstaten onderhandelde en contacten onderhield dan met de regering in Bonn en later Berlijn. De reden was dat voor de deelstaten primair het primaat van economie gold en zij minder geneigd waren om heikele kwesties als schending van mensenrechten in Iran en politiek zeer gevoelige kwesties zoals het vredesproces in het Midden-Oosten de economische betrekkingen negatief te laten beïnvloeden.

De Duitse *Länder* hebben ervoor gekozen om uitsluitend een economisch beleid ten aanzien van Iran te voeren waarbij het sluiten van lucratieve economische contracten de belangrijkste reden voor samenwerking met Teheran was.¹²¹

Duitse houding ten aanzien van de Mojahedin Khalq Organization (MKO)

De Iraanse Volksmojahedin (Sazmanze Mojahedine Khalqe Iran), vaak aangeduid als MKO is de belangrijkste Iraanse militante oppositionele verzetsbeweging die als doel heeft het omverwerpen van de islamitische republiek. De MKO is een revolutionaire groep die vanaf zijn ontstaan in 1965 eerst tegen het regime van de Sjah vocht en later in verzet kwam tegen de islamitische republiek. De reden hiervoor is dat, hoewel de MKO zich in de aanloop naar de revolutie voor de overwinning had ingezet, deze beweging na de revolutie door Ayatollah Khomeini als een organisatie van ketters (*monafeghin*) en als vijand van Iran en de islam werd bestempeld.

Hoewel Jacques Chirac in 1986 als premier van Frankrijk een deal met Teheran sloot waarin werd overeengekomen dat in ruil voor de vrijlating van gegijzelde Fransen door Hezbollah in Libanon, MKO-leden Frankrijk zouden worden

¹²⁰ *Hamshahri*, 28/04/1994.

¹²¹ Dit economisch winstgeoriënteerde beleid van bijvoorbeeld minister-president Schröder zien we ook later terug in zijn buitenlands beleid dat vooral ten aanzien van Rusland zulke opvallende vormen aannam dat Schröder de autoritaire president van Rusland, Vladimir Poetin, een 'loepzuivere democraat' noemde. Deze *Schmusekurs* ging natuurlijk in tegen de normatieve doelstelling van een civiele mogendheid (in het bijzonder wat betreft de punten 2, 4, en 5 van het concept van *Zivilmacht* zoals deze zijn geformuleerd door Hans Maull) en kwam in het geheel niet overeen met het Duitse zelfbeeld.

uitgezet¹²² was het Duitsland dat in 1995 de MKO als het eerste Europese land als een terroristische organisatie bestempelde.

De MKO was in 1995 van plan om een grote demonstratie te organiseren in de Duitse stad Dortmund. Mousavian schrijft in zijn memoires dat hij uitvoerig met politici in de Bondsdag, maar ook met het *Bundesamt für Verfassungsschutz* (BfV) gesprekken hield en lobbyde om de demonstratie van de MKO te verbieden. Bovendien meldt hij dat men was overeengekomen dat van deze gesprekken niets in de pers mocht verschijnen.¹²³ Hij schrijft niet waarover de gesprekken precies gingen behalve het feit dat hij voor een verbod van de demonstratie pleitte. Hij spreekt ook niet over een mogelijke deal. Feit is dat op 13 juni 1995, één dag voordat de demonstratie van de MKO gehouden zou worden, de Duitse regering deze organisatie als een terroristische organisatie aanmerkte en de demonstratie verbood. In het persbericht van het *Auswärtiges Amt* werden drie redenen voor deze beslissing gegeven:

1-Marjam Rajavi¹²⁴ heeft zichzelf als president van Iran uitgeroepen, wat een illegitieme beslissing is.

2-Marjam Rajavi, als bevelhebber van het 'Nationale bevrijdingsleger van Iran', de militaire tak van de MKO, is direct betrokken geweest bij het voeren van militaire acties tegen de buitenlandse vertegenwoordigingen van de islamitische republiek Iran. Deze acties gaan in tegen de principes van het internationale recht.

3-De Duitse regering is altijd tegen het gebruik van geweld ten behoeve van het bereiken van politieke doelen geweest. Om deze reden worden de aanwezigheid van Marjam Rajavi in Dortmund en mogelijke acties van de MKO als een gevaar voor de nationale veiligheid van Duitsland gezien. Bovendien druist het in tegen internationaal gemaakte afspraken van Duitsland op het gebied van het eerbiedigen van mensenrechten. De MKO, een terroristische organisatie die schendingen van mensenrechten in zijn geschiedenis kent, kan niet op steun van Duitsland rekenen en wordt door de federale regering als een terroristische organisatie gezien.¹²⁵

Nu heeft de MKO inderdaad een militaire tak en is ook binnen Iran niet geliefd, omdat zij gedurende de achtjarige oorlog tussen Iran en Irak aan de zijde van Saddam Hussein tegen het Iraanse leger vocht en zo haar eigen landgenoten vermoordde. De organisatie schendt bovendien volgens de *Human Rights Watch* op grote schaal mensenrechten, ook die van de eigen leden.¹²⁶ Maar in 1995 was

¹²² Dominique Lorentz en David Carr-Brown, *La République atomique*, verschenen op 14/11/2001 op Arte TV.

¹²³ Mousavian, 2006, 115.

¹²⁴ Zij is de echtgenote van de politieke leider van de MKO, Masoud Rajavi.

¹²⁵ Persbericht *Auswärtiges Amt*, 13/06/1995, in Mousavian, 2006, 119. De vertalingen zijn van mijn hand.

¹²⁶ Human Rights Watch Rapport. <http://ncr-iran.org/images/stories/advertising/ep%20report-with%20cover.pdf> (19/11/2008).

het voor het eerst dat een EU-lid deze organisatie officieel als een terroristische organisatie bestempelde. Volgens Mousavian had dit besluit positieve gevolgen voor de beeldvorming van Duitsland in Teheran.¹²⁷ Duitsland is het enige Europese land geweest, dat hoewel het in vergelijking met andere EU-landen hechtere betrekkingen met Iran onderhield (met als gevolg dat het in staat is geweest om ook de MKO als een *bargaining chip* te gebruiken) vanaf het moment dat het de MKO in 1995 als een terroristische groep aanmerkte, heeft vastgehouden aan deze beslissing en het besluit niet heeft teruggedraaid. Dit in tegenstelling tot andere Europese landen.¹²⁸

In dit geval heeft Duitsland binnen het kader van zijn *Zivilmacht*-rolconcept gehandeld en heeft geen misbruik gemaakt van zijn macht om de MKO als een troefkaart tegen Iran te gebruiken. Zodoende past zijn beleid in dit geval binnen, wat Maull formuleert als:

To realise a civilised international order, even if this implies to forego short-term national interests.¹²⁹

Daarnaast had deze politiek ook andere oorzaken die te maken hebben met de paradoxale kenmerken van een *Zivilmacht*. In de politieke cultuur van Duitsland is de hang naar stabiliteit en het bewaren van de status-quo diep verankerd. Ton Nijhuis schrijft in dit verband:

Deze [hang naar stabiliteit] is in wezen zeer conservatief: *keine Experimente*. En in de internationale politiek betekent dit: liever een *appeasement*-politiek tegenover ondemocratische maar stabiele regimes, dan proberen vrijheid en democratie te verspreiden. Liever leven met de beren in het bos. Conflicten dienen zo veel mogelijk vermeden te worden.¹³⁰

Volgens de Iraanse ambassadeur in Duitsland, Mousavian, waren Iran en Duitsland daarom midden jaren negentig, omdat bij beide partijen de wil om de

¹²⁷ Mousavian, 2006, 115-117.

¹²⁸ Over het algemeen is de MKO door Westerse landen na 1992 in onderhandelingen met Iran vaak als troefkaart gebruikt. Wanneer de betrekkingen tussen de islamitische republiek en de EU goed waren heeft men de MKO als een terroristische organisatie bestempeld. Wanneer de vijandigheden toenamen is de organisatie weer van de lijst van terroristische organisaties gehaald. Dit inconsistente beleid heeft soms zulke frappante vormen aangenomen dat recentelijk nog, hoewel de MKO op de lijst van terroristische organisaties van de Europese Unie staat, Groot-Brittannië de MKO en zijn activiteiten legaal heeft verklaard. Voor de beslissing van de Raad van de Europese Unie, de belangrijkste instelling op EU-niveau wanneer het gaat om besluitvorming zie De beslissing van de Raad (21/12/2005) <http://eur-lex.europa.eu> (9/11/2008). Vergelijk 'Iranian Group in UK Terror Win', BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/7471999.stm (24/06/2008).

¹²⁹ Maull, 2001, 4.

¹³⁰ Ton Nijhuis, 'De Duitse weg gewogen, Rijzende ambities en dalende invloed van het buitenlandse beleid onder Schröder en Fischer', *Atlantisch Perspectief*, 2005, 29 (5), 9.

politieke en economische betrekkingen te intensiveren aanwezig was, op weg naar het ontwikkelen van een duurzame relatie als twee gebeurtenissen niet hadden plaatsgevonden. Ten eerste de Mykonos affaire en de uitspraak van de Duitse rechter in deze zaak.¹³¹ Ten tweede de vondst van een container met wapens in een Iraanse schip in de haven van Antwerpen.¹³² Deze containerlading had als bestemming de Duitse stad München en het schip zelf Hamburg. De wapens waren volgens westerse media bestemd om anti-Israëliëse activiteiten op het Europese continent van militair materieel te voorzien. Deze veronderstelling werd ook versterkt na de ondervraging van twee ambtenaren van de Iraanse ministerie van Informatie en Veiligheid aan boord van het schip dat werd onderschept.¹³³

Naast deze twee gebeurtenissen die de ambassadeur noemt, waren er nog twee andere factoren die een intensivering van Duits-Iraanse betrekkingen verhinderden. Deze waren bovendien in tegenstelling tot de bovengenoemde gebeurtenissen meer structureel van aard.

In de eerste plaats de invloed van actoren als Israël en de VS op Duitsland en het Duitse buitenlandse beleid. In de tweede plaats versterkte de overgang naar een gemeenschappelijk buitenland- en veiligheidsbeleid van de Europese Unie vanaf 1992 de complexiteit van het politieke krachtenveld waarin de Duitse Iranpolitiek vorm krijgt.¹³⁴

Duitse Iranpolitiek: Het economische beleid

Een structureel kenmerk van het buitenlandse beleid van de Bondsrepubliek is de prioriteit die wordt gegeven aan handel. De Duitse economie is sterk exportgeoriënteerd en de Bondsrepubliek ziet zichzelf graag als een *Handelsstaat*. Duitsland als *Zivilmacht* en Duitsland als *Handelsstaat* kunnen in sommige gevallen, omdat ze niet altijd samen gaan, voor inconsistent beleid zorgen. Berlijn kan bijvoorbeeld niet het democratische tekort in een andere staat bekritisieren en tegen dat land sancties afkondigen en tegelijkertijd voor intensieve economische handelsbetrekkingen pleiten. Het is kiezen voor het een of het ander. De stelling is dat wanneer handelsbelangen in gevaar komen, het morele karakter van de

¹³¹ Mousavian schrijft hierover: 'Alle belangrijke en positieve ontwikkelingen in de Duits-Iraanse betrekkingen kwamen in de schaduw te staan van de uitspraak van de Berlijnse rechtbank. Op dinsdag, twaalf november 1996 vond een belangrijke gebeurtenis plaats die de continuïteit van Duits-Iraanse betrekkingen onzeker maakte. In verband met de moord op Koerdische oppositieleiders in het Berlijnse restaurant in Berlijn in 1992, veroordeelde de rechtbank de Iraanse leider, de Iraanse president, de minister van Buitenlandse Zaken en de minister van Informatie en Veiligheid als opdrachtgevers van de moorden en sprak in dit verband over 'staatsterrorisme. Mousavian, 2006, 121.

¹³² *Ibidem*, 119.

¹³³ Voor een goed overzichtsartikel hierover zie Marlise Simons: 'Mortar Found on Iranian Ship in Pickles Bound for Germany', *The New York Times*, 1/05/1996.

¹³⁴ In het volgende deel wordt uitgebreid ingegaan op deze twee factoren.

Duitse buitenlandse politiek (Duitsland als civiele mogendheid) op zijn grenzen stuit. Het gevolg is dat kritiek op ondemocratische praktijken in andere landen al gauw leidt tot loze kritiek en *pro forma* retoriek.

Zoals ook in eerdere periodes het geval was, vormde de intensivering van economische betrekkingen tussen Duitsland en Iran na 1990, de grond voor vooruitgang op politiek terrein.

De eerste aanzet voor intensivering van economische betrekkingen na 1990 werd gegeven door Iran. Dat land organiseerde in 1990 een conferentie in Keulen waarvoor zestig Duitse bedrijven waren uitgenodigd en waarbij ook vertegenwoordigers van het Iraanse Ministerie van Economische Zaken en de centrale bank van Iran naast vertegenwoordigers van de in Duitsland actieve Iraanse zakenwereld aanwezig waren. De Iraanse deelnemers legden de nadruk op de voordelen voor Duitsland bij een duurzame economische samenwerking tussen de twee landen. De strategische geografische ligging van Iran, de politieke stabiliteit in vergelijking met andere landen in het Midden-Oosten, de relatief grote markt, zowel qua bevolkingsaantal als in verband met de vraag naar producten en diensten die na de achtjarige oorlog onuitputtelijk was, en de aanwezigheid van natuurlijke grondstoffen waren de Iraanse argumenten die een intensivering van Duitse economische activiteiten in Iran legitimeerden.

Bovendien probeerde de islamitische republiek na het aan de macht komen van president Rafsandjani buitenlandse directe investeringen aan te trekken door buitenlandse bedrijven voor negenenveertig procent deel te laten nemen in grote projecten, een ongekende hervorming in vergelijking met de periode 1979-1988.¹³⁵ Ook investeerde Iran na de revolutie tot 1990 meer in Duitsland dan andersom. De meeste buitenlandse investeringen van Iran in het buitenland vonden in Duitsland plaats. Duitsland had in de periode 1979-1988 voor 160 miljoen Mark in Iran geïnvesteerd, terwijl andersom Iran voor 690 miljoen in Duitsland had geïnvesteerd.¹³⁶

De positieve economische resultaten van de door Iran in Duitsland georganiseerde conferentie en de daar gemaakte afspraken werden duidelijk tijdens het bezoek van de Duitse minister van Economische Zaken Jürgen Möllemann aan Teheran in juni 1991. Deze bracht het grootste aantal directeuren van Duitse bedrijven na 1979 mee naar Iran. Het opnieuw in het leven roepen van de gemeenschappelijke commissie voor economische betrekkingen tussen Duitsland en Iran die in 1979 was opgeheven, was het belangrijkste resultaat van dit bezoek. Ook beloofde Möllemann dat de in de Hermes exportkredietgaranties

¹³⁵ 'Tashilate jadid baraye sarmayegozari dar Iran barresi shod', *Resalat*, 12/09/1990.

¹³⁶ Mousavian, 2006, 128. De reden voor dit enorme bedrag is dat Iraanse regering onder het bewind van de Sjah aandelen van Duitse bedrijven zoals Thyssen Krupp AG had gekocht en de Iraanse investeringen na de revolutie waren vooral in deze ondernemingen gedaan.

opgenomen beperkingen ten aanzien van Iran zouden worden opgeheven.¹³⁷ De Bondsrepubliek liet zo duidelijk blijken geïnteresseerd te zijn in uitbreiding van zijn economische activiteiten met Iran.

Volgens de Iraane ambassadeur in Duitsland (in 1992) was de Duitse delegatie bereid op veel terreinen de economische betrekkingen met Iran aan te halen, met één belangrijke uitzondering: samenwerking op het gebied van de transfer van nucleaire technologie.¹³⁸ Tijdens gesprekken tussen Möllemann en president Rafsandjani liet men van de Iraanse zijde duidelijk blijken van plan te zijn de bouwwerkzaamheden aan de nucleaire reactor in Bushehr te hervatten. Duitse bedrijven waren in 1975 gestart met de bouw en tot 1979, toen in verband met de revolutie de bouwwerkzaamheden stil werden gelegd, was er voor een bedrag van acht miljard Mark in het project geïnvesteerd. Duitsland wilde echter in verband met de internationale gevoeligheid van dit onderwerp, niet met Iran samenwerken.¹³⁹

Balans

Vanaf 1989, na het einde van de achtjarige oorlog tussen Irak en Iran en met het aan de macht komen van president Rafsandjani, probeerde Iran zijn betrekkingen met de landen van de Europese Gemeenschap (EG) te normaliseren. Omdat Iran relatief goede betrekkingen met Duitsland onderhield probeerden de Iraniërs tegen de achtergrond van Duits-Iraanse betrekkingen dit doel te bereiken. Iran zag in de EG een bron van leningen aan, en investeringen in Iran die na de oorlog hard nodig waren. Andere opties had Iran eigenlijk ook niet. De betrekkingen met de VS waren zeer vijandig en de Sovjet-Unie (en later Rusland) kampte zelf met politieke en economische problemen. Duitsland en de EG zagen Iran in de eerste plaats als een belangrijke leverancier van olie. Daarnaast was de Iraanse markt van zestig miljoen inwoners belangrijk voor Europese bedrijven. Bovendien was de Iraanse markt de enige in het Midden-Oosten die niet gedomineerd werd door de Amerikaanse concurrenten van de EG.¹⁴⁰

¹³⁷ Officieel heten de Hermes garanties 'Exportkreditgarantien der Bundesrepublik Deutschland' die tot doel hebben 'Versicherungen für Exportgeschäfte, mit denen ein Zahlungsausfall aus wirtschaftlichen Gründen vermieden wird. Zie voor meer informatie over de Hermes exportkreditgaranties: <http://www.agaportal.de> (21/11/2008).

¹³⁸ Mousavian, 2006, 129.

¹³⁹ *Ibidem*. De internationale gevoeligheid waar de Duitsers over spraken is begrijpelijk tegen de achtergrond van drie onderwerpen waar het Westen Iran van beschuldigt: het proberen te verkrijgen van massavernietigingswapens, steun aan terroristische organisaties, en het Iraanse verzet tegen het vredesproces in het Midden-Oosten.

¹⁴⁰ De politicologe Moshaver stelt bovendien dat de EG, door economische banden met Iran aan te halen hoopte de Iraanse machthebbers over te halen niet op Europees grondgebied terroristische aanslagen te plegen tegen Iraanse politieke dissidenten. Als aangenomen wordt dat haar argument klopt en als tevens wordt aangenomen dat Iran dat heeft toegezegd, dan heeft de islamitische republiek

De toenadering tussen Duitsland en de EG tot Iran had begin jaren negentig tot gevolg dat de trans-Atlantische solidariteit afnam. Europa en de VS hadden wezenlijke verschillen in hun Iranpolitiek. De VS voerde een beleid van ‘dual containment’, verscherpte de sancties tegen Iran in 1993 (middels de ‘Executive Order 1295’), gevolgd door ‘Iran Oil Sanctions Act’ en later door het aankondigen van de Iran-Libya Sanctions Act (ILSA).¹⁴¹

De Europese reactie op de Amerikaanse Iranpolitiek was hard. Europa beschuldigde de VS van unilateralisme en vond dat het Amerikaanse beleid tegen het internationale recht inging. Aan de vooravond van de kritische dialoog (in 1992) stonden de twee grootmachten VS en EU lijnrecht tegenover elkaar in hun Iranpolitiek. Waar de VS koos voor ‘isolement en sancties’, koos de EU, Duitsland volgend, voor ‘toenadering en handel’.

onder andere in 1992 deze belofte verbroken. In dat jaar vond immers in het Berlijnse restaurant Mykonos een terroristische aanslag op de Iraanse Koerdische oppositie plaats. Later bleek dat de Iraanse Ministerie van Informatie en Veiligheid hierachter zat. Moshaver, 2003, 293.

¹⁴¹ Voor een analyse van de Amerikaanse sancties tegen Iran, zie Hossein Alikhani, *Sanctioning Iran*, 2000.